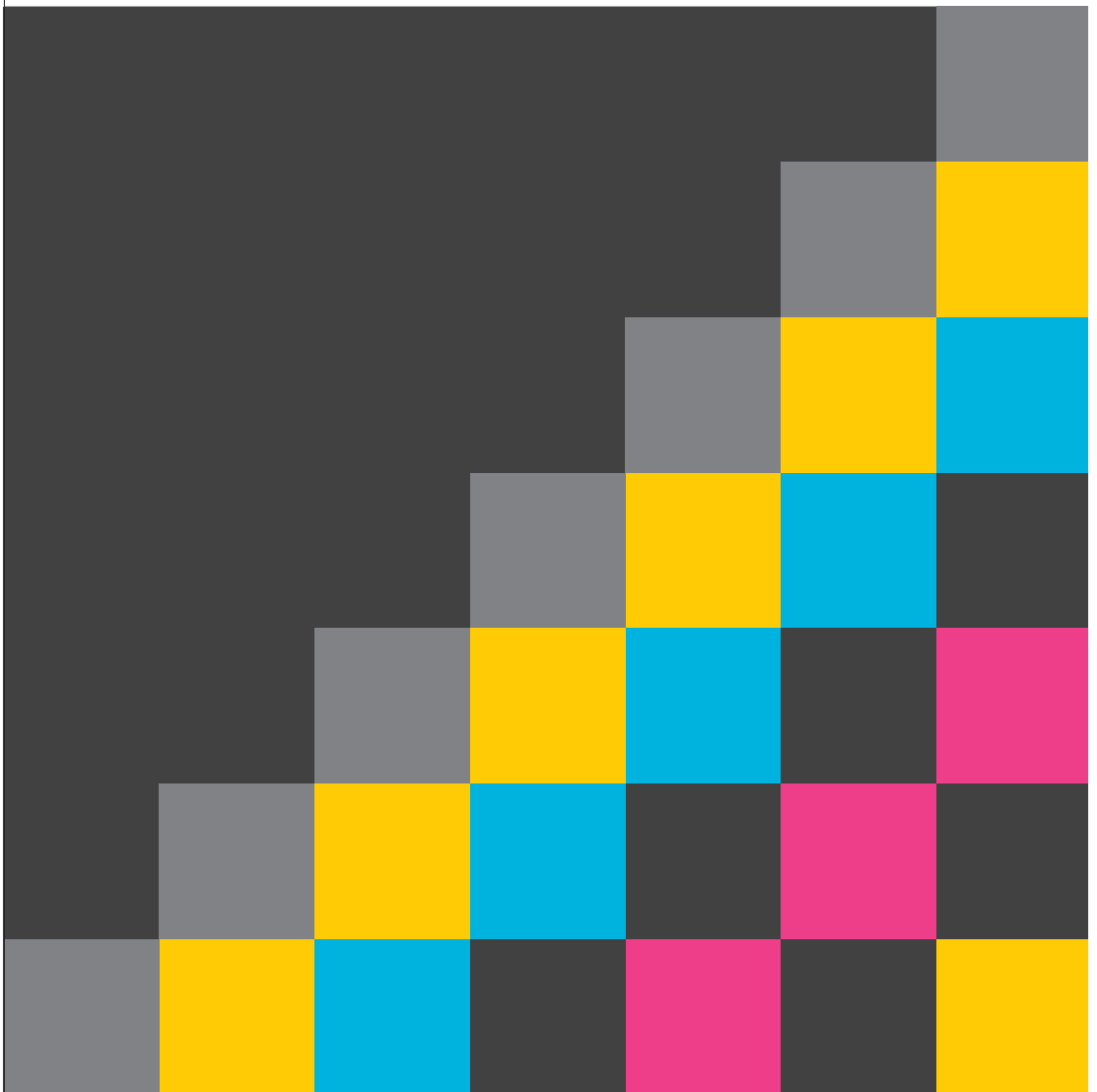

VODIČ

ZA UČEŠĆE ŽENA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU

DELEGACIJA
EVROPSKE UNJE
U REPUBLICI SRBIJI

Kulturni Centar DamaD

VODIČ

ZA UČEŠĆE ŽENA U JAVNOM I POLITIČKOM ŽIVOTU

Vodič je štampan u okviru projekta „Žene Sandžaka – Primena postojećih mehanizama za rodnu ravnopravnost u praksi“ koji finansijski podržava Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji kroz program EIDHR.

Sadržaj ovog dokumenta je isključiva odgovornost autora i izdavača i ni pod kojim okolnostim se ne može smatrati da odražava stav Evropske unije.

VODIČ za učešće žena u javnom i političkom životu

Autorka

Višnja Baćanović

Grafičko oblikovanje i priprema za štampu

DNK Creative Studio, Novi Sad

Lektor

Šaban Šarenkapić

Izdavač

DamaD, Avnoja 7, Novi Pazar

Naslovna strana

DNK Creative Studio, Novi Sad

Za izdavača

Zibija Dh-Šarenkapić

Štampa

Graficolor doo, Kraljevo

Tiraž

500 primeraka

Godina 2014.

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Nародна библиотека Србије, Београд

305-055.2(035)
32-055.2(035)
316.662-055.2(035)

БАЋАНОВИЋ, Вишња, 1981-
Vodič za učešće žena u javnom i
političkom životu / [autorka Višnja
Baćanović]. - Novi Pazar : Damad, 2014
(Kraljevo : Graficolor). - 88 str. ; 25 cm

"Vodič je štampan u okviru projekta 'Žene Sandžaka -
Primena postojećih mehanizama za rodnu ravnopravnost u
praksi'"--> nasl. str.
- Podatak o autorki preuzet iz kolofona. - Tekst štampan
dvostubačno. - Tiraž 500.

ISBN 86-7901-045-6

a) Политика - Жене - Приручници b) Родна равноправност
- Приручници c) Жене - Друштвени положај - Приручници
COBISS.SR-ID 205189388

Sadržaj

Uvod	5
1. Šta je rodna ravnopravnost i zašto nam je ona važna?	9
1.1 Da li je to baš uslovljeno biologijom?	10
1.2 Rodna ravnopravnost i ljudska prava	12
2. Međunarodni i nacionalni normativni okvir: šta možemo i moramo da uradimo da bi povećali participaciju žena u politici?	14
3. Izazovi u primeni regulativa	23
4. Diskriminacija i rodno zasnovana diskriminacija – tipovi diskriminacije	25
5. Pozicija žena u politici	33
6. Zastupljenost žena na mestima odlučivanja	35
7. Faktori koji utiču na učešće žena u politici.....	40
8. Teme kojima se žene u politici bave	43
9. Žene u političkim strankama	50
10. Kako se nositi sa (nekim) preprekama	55
11. Zašto je u stvari važno da se žene bave politikom? Argumenti za povećanje učešća žena u odlučivanju	57
12. Strategije i prakse za povećanje učešća i vidljivosti žena u politici	61
12.1 Kvote kao strategija	62
12.2 Ženske mreže	64
12.3 Formi žena – (samo)organizovanje žena u strankama	66
13. Rodna ravnopravnost na lokalnom nivou – šta možemo da uradimo? 74	
13.1 Skupštine opština i gradova	74
13.2 Lokalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost	77

13.3 Lokalne samouprave	79
13.4 Udruženja građana i organizacije civilnog društva	79
13.5 Političke stranke	80
14. Uvođenje rodne perspektive u lokalne politike	84
15. Analiza politike	85
16. Koja je uloga političara/ki?	87

Ovaj Vodič namenjen je članicama političkih stranaka, članovima i rukovodstvu političkih stranaka, predstavnicima i predstavnicama lokalnih institucija. Namenjen je i svim drugim organizacijama i pojedincima koji traže odgovore na pitanja: **zašto je važno da žene više učestvuju u političkom životu i kako da učestvuju više?**

Vodič sadrži informacije i teorijske uvide u specifičnost i značaj političkog učešća žena u odlučivanju, ali i praktične smernice za povećanje ne samo (aktivnijeg) učešća žena, već i otvaranja dijaloga i partnerstva sa muškarcima u nastojanjima za povećanje rodne ravnopravnosti. Vodič osim što nastoji da otvori dijalog sa muškarcima u političkim strankama, promovise i međustranačku saradnju (žena) i ima za cilj da ohrabri žene da učestvuju u političkom životu lokalne zajednice.

Iako u poslednjih nekoliko godina raste broj žena u politici, on je i dalje

nedovoljan. Prvenstveno kao rezultat kvota, žene čine približno 30% u lokalnim parlamentima ili 33% u Narodnoj skupštini Republike Srbije. I dalje ih je manje od 20% na mestima izvršne vlasti ili manje od 15% u savetima mesnih zajednica. Osim toga, zastupljenost žena u politici ne znači samo njihov broj, nego i puno učešće i promovisanje koncepta rodne ravnopravnosti u javnim politikama. Za to je potrebno da kreatori/ke politika razumeju pitanja rodne ravnopravnosti i položaja žena, kako bi mogli da zagovaraju politiku rodne ravnopravnosti.

Istovremeno, političko učešće žena zahteva i povećane njihovih kapaciteta da bi u punoj meri učestvovala u donošenju odluka – žene tradicionalno nemaju iskustvo u bavljenju politikom i za njih je to nova oblast. S druge strane obrasci političke kulture i vladajuća pravila (posebno unutar stranaka) su netransparenta, nedostaju procedure i jasna pravila političke

borbe, što ženama otežava aktivizam, a posebno napredovanje u politici. Zbog toga je važno podržati ih, stvoriti procedure i kulturne obrasce koji će biti podržavajući za žene. Način na koji se odluke donose, ono kakva politika danas jeste, samo je jedan od mogućih modela, koji se nije pokazao naročito uspešnim.

Posebno u vreme tranzicije potrebna nam je transformacija političkih procesa i promena prakse institucija, kako bi više odgovarala potrebama građana i građanki. Ovo je posebno važno na lokalnom nivou.

Ove transformacije nema bez punog učešća žena.

Vodič je namenjen svim akterima/kama na lokalnom nivou koji mogu doprineti da se čuje ženski glas u politici. Prvenstveno političkim strankama i njihovom rukovodstvu, a koji razumeju da je važno uključiti žene u političke procese, ali ne znaju uvek šta to podrazumeva. Takođe, vodič je namenjen političarkama ili ženama koje to žele da postanu i to u delu praktičnih smernica, ali i argumentacije. Posebno je namenjen ženama i muškarcima koji se nalaze na mestima odlučivanja i mogu da podrže započete procese uvođenja principa rodne ravnopravnosti u lokalne politike i da menjaju postojeće prakse.

Vodič sadrži teorijska znanja o poli-

tičkom delovanju žena, o obrascima koji ga oblikuju i na njega utiču, o preprekama za žene u politici. Ove informacije imaju za cilj da nam pomognu da razumemo zašto je važno da žene učestvuju u odlučivanju, ali i zašto je važno da na tome dodatno radimo, jer se to neće dogoditi samo od sebe. U vodiču je prikazan i normativni okvir odnosno sumirani zahtevi i smernice koje imaju za cilj da obezbede i osiguraju učešće žena na mestima odlučivanja, bar u brojkama. Ipak, normativni okvir se još uvek ne poštuje u dovoljnoj meri i zato su nam potrebne praktične smernice koje će nam olakšati da ga primenimo. Osim učešća žena normativni okvir propisuje i afirmativne mere i aktivnosti koje će stvoriti olakšavajuće okolnosti za žene, i učiniti vidljivijim političko delovanje žena. Nadamo se, i pitanje rodne ravnopravnosti kao legitimno pozicionirati u političku agendu, jer je ono ključno za razvoj društva. Sve mere i politike koje donosimo neće imati dovoljno efekta ili neće biti održive ukoliko položaj i mogućnosti žena i muškaraca ne budu jednake da u tom razvoju uživaju i da mu doprinose.

Ukoliko samo jedna polovina društva donosi odluke, one jednostavno nemaju legitimitet.

Vodič objašnjava aktuelne razlike u

učješću žena i mušaraca u donošenju odluka i različite načine na koje to čine. Isto tako, prikazuje ključne strategije za povećanje učesća žena u politici, ali nastoji i da se obrati širem frontu svih onih koji mogu doprineti ravnopravnijem osvajanju i vršenju javne vlasti.

U vodiču možete pronaći sledeće tematske oblasti:

- šta je rodna ravnopravnost i zašto nam je ona važna, kao i u kakvoj je vezi sa političkom participacijom žena;
- pregled obaveza definisanih domaćim zakonodavstvom, ali i preporuka, obaveza i smernica definisanih međunarodnim aktima; posebno onima koje je ratifikovala/koji su obavezujući za Republiku Srbiju ili lokalne samouprave;
- prikaz aktuelnog položaja žena u politici odnosno ravnopravnosti žena i muškaraca na mestima odlučivanja; teme kojima se žene u politici bave, pozicija u političkim stranakama i mitovi i činjenice o ženama u politici;
- argumentacija i pojašnjenje zahteva za većim i više suštinskim učesćem žena;
- strategije za povećanje učesća žena u politici, kao smernice za delovanje različitih aktera/ki na lokalnom nivou; ovaj segment uk-

ljučuje i delovanje na unapređenju rodne ravnopravnosti u javnim politikama;

- Poslednji segment sadrži konkretne preporuke za političke stranke, organe lokalne samouprave, udruženja građana, ali i političarke.

Poslednji deo vodiča je kao dodatak, namenjen svim lokalnim akterima/kama koji žele da rade na uvođenju rodne perspektive u lokalne politike. Sadrži korake u uvođenju rodne perspektive, ali i prikazuje moguće uloge različitih aktera: od političkih stranaka, do organe lokalne samouprave i/ili organizacija civilnog društva.

Vodič je nastao iz potrebe da se unapredi primena normativnog okvira na lokalnom nivou, ali i da se rodna ravnopravnost približi svima onima koji/e se do sada nisu sureli sa ovom temom. Iako su ratifikovane konvencije, usvojeni zakoni i strategije i dalje nema potpunog razumevanja značaja većeg učesća žena u politici niti šta su prepreke njihovom ravnopravnom učesću. Iako su ostvareni značajni pomaci u odnosu na pre nekoliko godina i dalje je potrebno je kreirati ambijent koji će ženama omogućiti potpuno ravnopravno učesće u politici. Između ostalog i zato što su žene na mestima odlučivanja ključne za integrisanje rodne ravno-

pravnosti u sve politike. Ovo osigurava i unapređuje efikasnost i kvalitet javnih politika, obezbeđuje velike uštede javnih fondova. Sve ovo znamo iz iskustva razvijenih zemalja, posebno skandinavskih.

Učešće žena u politici u tesnoj je vezi sa konceptom rodne ravnopravnosti, kao njen pokazatelj, ali i preduslov. Ukoliko žene na jednak način uživaju svoja politička prava (da biraju, budu birane i pitane o odlukama koje utiču na njihove živote) one istovremeno doprinose vidljivosti ženske perspektive u javnim poslovima.

1. Šta je rodna ravnopravnost i zašto nam je ona važna?

Razvoj društva nemoguć je bez uvažavanja rodne ravnopravnosti. Prvenstveno u smislu podržavanja razvijanja punih potencijala i muškaraca i žena. Isto tako, pridruživanje Evropskoj Uniji nije moguće bez uvažavanja principa rodne ravnopravnosti, koji je ugrađen u sve dokumente i regulative Unije. Prvenstveno zato što je to pitanje pravde i poštovanja ljudskih prava, ali i zbog toga što je rodna ravnopravnost garancija efikasnosti i ekonomičnosti javnih usluga, a time i fondova. Primena ovog principa zahteva reorganizaciju praksi insitucija i to je ono što je najveći izazov.

Učešće žena u političkom život je istovremeno i ostvarivanje ovog principa, ali i preduslov vidljivosti ženskog glasa u politici, razvoja i potvrda demokratičnosti društva.

„Društvo u kome se ne čuje glas žena nije manje žensko. Ono je manje ljudsko“ Mary Robinson¹

1. Mary Robinson je prva žena predsednica Irske u mandatu od 1990-1997 i Komesarka Ujedinjenih Nacija za ljudska prava 1997-2002.

Pitanje rodne ravnopravnosti za nas je značajno zbog nekoliko stvari. Prvo, zato što rod (rodne uloge, identiteti, stereotipi i predrasude) utiče na šanse žena i muškaraca da se bave politikom i oblikuje načine na koji to čine; Drugo, zato što se postavlja pitanje potrebe da se političarke zalažu za rodnu ravnopravnost i unapređenje položaja žena; I treće, zato što ravnopravno učešće žena i muškaraca pokazuje istinsku demokratičnost jednog društva.

Odsustvo žena iz političkog života pokazuje da ima neravnopravnosti, ali i da žene ne mogu da ostvare svoja politička prava.

Ljudi se rađaju kao devojčice i dečaci (žene i muškarci) u biološkom smislu i od toga zavise njihove fizičke karakteristike. Od toga zavisi da li mogu da rađaju decu, koliko imaju hromozoma i kakvih, koliko im je dubok glas, kakvo im je telo. Ali tu negde, sve biološki determinisane, teško promeljive razlike prestaju. Od tih bioloških razlika međutim, zavi-

se i njihove pozicije u društvu: škola u koju će ići, posao koji će raditi i da li će uopšte raditi, sport kojim će se baviti, način na koji će provoditi svoje slobodno vreme, teme o kojima će govoriti? Da li će moći da se bave politikom? Da li će u njoj napredovati, šta će im biti dometi i zbog čega?

1.1 Da li je to baš uslovljeno biologijom?

Svi se možemo setiti mnogih zabrana ili dozvola koje smo dobijali kao deca, zato što smo devojčice ili dečaci. I danas znamo za mnoge društvene dozvole i zabrane vezane za to da li smo žena ili muškarac. To su sve društvena očekivanja i pravila vezana za muški i ženski pol i kao takva predstavljaju društvenu konstrukciju. Da bi se ove društveno određene razlike odvojile od biološki definisanih, za njih se koristi termin ROD.

Za razliku od **POLA** kao biološke kategorije, koja je (uglavnom) nepromenljiva i ista je bez obzira na poreklo, socijalni status, mesto stanovanja, vreme u kom živimo, **ROD** je društveni konstrukt koji zavisi od geografskih predela, vremena u kom živimo, socijalnog statusa i porekla. Način života žena i muškaraca nije isti danas kao pre 100 godina, nije isti u Americi ili Aziji, nije isti na selu ili u gradu.

POL (engl. Sex) je društveno uslov-

ljena medicinska i zakonska klasifikacija bioloških karakteristika, koja deli osobe na samo dve kategorije i to prvenstveno na osnovu spoljašnjih polnih organa (“ženski” i “muški”).

ROD (engl. Gender) je individualni konstrukt sopstvenog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadane i formirane polne i rodne uloge “muškaraca” i “žena” kao i cijelu binarnu osnovu “muškog” i “ženskog”. Takođe, rod je i društvena konstrukcija pola koji po definiciji određuje društvene uloge “muškaraca” i “žena”.

Za položaj žena i muškaraca od ključnog je značaja i podela na javnu i privatnu sferu, gde je privatna sfera dominantno ženska, a javna dominantno muška. Ova podela, koja je verovatno nastala zbog rađanja dece i/ili prvobitne podele rada, oblikovala je položaj i uloge žena i muškaraca i danas, kada za to nema praktičnih razloga i opravdanja.

RODNI IDENTITET podrazumeva sopstvenu rodnu samokoncepciju, ne neophodno zavisno od pola koji je

pripisan rođenjem. Rodni identitet tiče se svakog ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept “muškog” i “ženskog”.²

RODNE ULOGE su zbir karakteristika, načina ponašanja, stavova, aktivnosti, normi, obaveza i očekivanja koje određeno društvo ili kultura dodjeljuje i zahteva od osoba s obzirom na njihov propisani pol.

Dakle, ljudi se rađaju kao pripadnici/ce muškog ili ženskog pola, ali se uče da budu dečaci i devojčice, žene i muškarci.

Iz rodnihi identiteta i uloga, roda uopšte, proizilazi niz stereotipa i predrasuda o ženama i muškarcima: žene su lošiji vozači, ženino mesto je u kući, sa decom, muškarci moraju biti fizički snažni, ne pokazuju emocije, muškarci su sposobniji za politiku.

Biološke razlike muškaraca i žena su nesporne. Problem je što se društveno, muškarci i žene različito vrednuju. Tako su „ženski“ filmovi, teme za razgovor, manje vredni. Teniserke su manje plaćene od tenisera, a i dominantno ženske profesije su slabije plaćene od muških: pravnici, među kojima je više žena imaju manju platu od elektro inženjera, koji su i dalje češće muškarci.

2. Jelena Poštić, Svetlana Đurković i Amir Hodžić, Zagreb, 2006. Prema Priručniku za trenerice parlamentarnih političkih partija u Crnoj Gori (Biljana Maletin) iz maja 2013.

Sve ovo zajedno čini rodni režim: definisane rodne uloge muškaraca i žena, ali i odnose među njima. One oblikuju položaj i uloge žena i muškaraca u različitim oblastima: porodičnom životu, politici, obrazovanju, ekonomiji. Svaki pokušaj izmene rodnoeg režima nailazi na osudu zajednice.

Primer: Žene rađaju decu. Zbog toga je njihova dominantna uloga da ostaju kod kuće sa decom. Kako je ova uloga veoma značajna za društvo, uglavnom su joj sve druge podređene. Iz toga, kod nas, proizilazi jednogodišnje odsustvo sa posla zbog rađanja deteta. Poslodavci očekuju najmanje jednogodišnje odsustvo mladih žena sa posla zbog rađanja, a posledica toga je veoma rasprostranjena diskriminacija prilikom zapošljavanja. Ako bi uloge roditelja bile ravnomerno raspoređene na majke i očeve i očevi takođe odsustvovali sa posla 6 meseci, kao i majke, poslodavcima bi bilo svejedno da li zapošljavaju ženu ili muškarca. Samim tim to više ne bi bio kriterijum za izbor, odnosno odbijanje pri zapošljavanju žena.

Rodna ravnopravnost podrazumeva:

- *Jednaku moć i uticaj žena i muškaraca*
- *Jednake mogućnosti za ostvarivanje ekonomske nezavisnosti*
- *Podeljenu odgovornost za dom, kuću i porodicu*
- *Rodna ravnopravnost pretpostavlja da muškarci, žene, osobe drugačijih rodnih identiteta, imaju jednake preduslove za ostvarivanje ljudskih prava.*
- *Osim toga, rodna ravnopravnost pretpostavlja i da postoje jednake mogućnosti za muškarce i žene da doprinesu kulturnom, političkom, ekonomskom, socijalnom i nacionalnom napretku, kao i da imaju identične mogućnosti da uživaju sve koristi i beneficije od napretka jedne zajednice³.*

1.2 Rodna ravnopravnost i ljudska prava

Rodna ravnopravnost često se dovođa u vezu sa ljudskim pravima i ženskim ljudskim pravima.

Ljudska prava su neotuđivi deo svakog ljudskog bića. Postoji nekoliko „generacija“ ili vrsta ljudskih prava, koja su definisana različitim međunarodnim dokumentima. Ona se odnose na žene i muškarce podjednako.

3. Adaptirano prema, Evropska povelja o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou

Ipak i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, kao glavni dokument koji ih određuje, počiva na principima solidarnosti i „bratstva“, a ne sestrinstva.

Da li se rodna ravnopravnost odnosi samo na prava žena ili položaj žena?

Ne! Rodna ravnopravnost se odnosi na muškarce i žene podjednako. Ipak, rodne uloge žena su takve da su one u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce i imaju manje mogućnosti u društvu. Čak i kada nema formalnih prepreka njima je teže da ostvare neke ciljeve, kao na primer, da se bave politikom.

Razlike između muškaraca i žena zbog rodnih uloga, identiteta, stereotipa, koji u potpunosti oblikuju način života, utiču i na stepen ostvarenosti ljudskih prava. Na primer ekonomska prava žena su znatno manje ostvariva od ekonomskih prava muškaraca: žene se udaju i odriču raspolaganja očevinom. Ona ostaje njihovoj braći. Ipak, ne raspoložu ni imovinom muža, koja pripada njemu ili čak njegovim roditeljima, a kasnije sinovima.

Žene su češće diskriminisanе prilikom zapošljavanja. U malim sredinama postoji mali broj poslova koje žene „mogu“ da rade, dok muškarci uvek mogu da obavljaju makar fizičke poslove i ostvare neku zara-

du. Zbog toga se govori o ženskim ljudskim pravima odnosno posebnim teškoćama za garantovanje uživanja ljudskih prava ženama, kao i muškarcima.

Borba za rodnu ravnopravnost se istorijski nadovezala na borbu za prava žena. Ali se onda uvidelo, na globalnom nivou, da čak i kada su prava žena formalno ostvarena, to nije dovoljno za razvoj i da su ograničenja koja dolaze iz ove neravnopravnosti ukorenjena dublje od toga. Danas, kada govorimo o rodnoj ravnopravnosti zapravo gledamo i žene i muškarce i njihove međusobne odnose, jer razumemo da se odnosi moći i neravnopravnosti mogu promeniti samo ako se menjaju rodne uloge i

Postoje rodni stereotipi koji su veoma nepovoljni za muškarce: na primer, za imidž muškarca je veoma važno da vozi brzo i hrabro. Zbog toga mnogo više muškaraca gine u saobraćajnim nezgodama ili ih izaziva. Za sliku muškarca nije važno da bude poslušan i dobar đak, dok je za žene poslušnost veoma značajna, kao i školski uspeh devojčica, i danas, odnosno već od 2011. većinu diplomiranih studenata u Srbiji 60% - čine žene.

stereotipi i jednih i drugih (rodni stereotipi često ograničavaju muškarce/mladiće kao i žene/devojke).

Rodno zasnovano nasilje i dalje predstavlja najmasovniji oblik kršenja ljudskih prava, kome su izložene žene jer je zasnovano na rodu i rodnim ulogama.

Važno je na kraju istaći da oba koncepta (rodna ravnopravnost i ženska prava) doprinose većem poštovanju ljudskih prava i uspostavljanju ravnopravnijih odnosa u zajednici⁴.

Nema posebih ženskih ljudskih prava, ali ima posebnih napora da se ženama obezbedi puno uživanje ljudskih prava u svim sferama javnog i privatnog života. **Društvo koje želi da se razvija i napreduje, mora nastojati da ove teškoće neutrališe i da stvori uslove u kojima će žene imati jednake šanse sa muškarcima da uživaju svoja prava i razvijaju svoje potencijale, posebno u javnoj sferi.**

4. Biljanin priručnik.

2. Međunarodni i nacionalni normativni okvir: šta možemo i moramo da uradimo da bi povećali participaciju žena u politici?

Politička participacija žena oblast je na koju se odnose kako međunarodni i različiti regionalni dokumenti, tako i zakonske obaveze na nacionalnom nivou.

Međunarodni dokumenti koje je Srbija ratifikovala imaju pravnu obaveznost. Drugi dokumenti koji predstavljaju međunarodne smernice i preporuke obavezuju na osnovu širokog globalnog koncenzusa kojim su ustanovljeni.

Za Srbiju je posebno važna regulativa Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, jer je Srbija članica ovih organizacija, ali i smernice Evropske Unije, čija Srbija želi da bude članica. Bez punog poštovanja i primene principa rodne ravnopravnosti nema pridruživanja Uniji.

Međunarodni dokumenti (osim na zabranu diskriminacije i povećanje dostupnosti položaja) najčešće se odnose na unapređenje zakonske regulative (uključujući i propise), mere podrške za žene i sistem praćenja odnosno monitoring.

Na međunarodnom nivou, prvenstveno CEDAW konvencija - **Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena**¹ (1979), definiše aktivnosti koje je potrebno da države potpisnice² preduzimaju sa ciljem eliminisanja diskriminacije žena u oblasti politike i obezbeđivanju njihovog potpunog učešća u odlučivanju, kao i Protokoli 5, 8 i 23 koji idu uz ovu Konvenciju. Član 7. definiše obaveze država da omoguće ženama da koriste svoje biračko pravo, učestvuju u kreiranju i sprovođenju vladine politike i da obavljaju sve javne funkcije, učestvuju u radu nevladinih organizacija i udruženja koja se bave javnim politikama i da predstavljaju svoju zemlju u međunarodnim organizacijama i delegacijama.

1. Opcioni protokol uz ovu Konvenciju je usvojen 1999. godine.

2. SFRJ je 1981. Ratifikovala ovu konvenciju, a Srbija se kao pravna naslednica bivše države smatra potpisnicom ovog dokumenta, pa je obavezna da periodično izveštava CEDAW Komitet o položaju žena i poštovanju ženskih ljudskih prava, kao i da sledi preporuke Komiteta date na osnovu periodičnih izveštaja.

CEDAW Konvencija

Član 1: Definiše diskriminaciju žena kao bilo koje “neposredno ili posredno razlikovanje, privilegovanje, isključivanje ili ograničavanje čiji se cilj ili posledica ogleda u otežavanju, ugrožavanju, onemogućavanju ili negiranju priznavanja, uživanja ili ostvarivanja ljudskih prava zbog pripadnosti određenom polu”. Diskriminacija na osnovu pola uključuje još i bračni status, porodični status, trudnoću i materinstvo, roditeljstvo i seksualnu orijentaciju.

Član 2: Definiše obaveze država članica, potpisnica Konvencije da osude diskriminaciju u svim njenim formama i da obezbede pravni okvir, uključujući sve zakone, strategije i praksu koje obezbeđuju zaštitu od diskriminacije i podržavaju princip rodne ravnopravnosti.

Član 3: Zahteva od država članica da preduzmu odgovarajuće mere na svim poljima, građanskom, političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom, kako bi garantovala ženska ljudska prava.

Član 4: Dozvoljava državama članicama da “preduzmu privremene mere” kako bi ubrzale ravnopravnost žena. U ovom članu Konvencije izričito se utvrđuje nediskriminatorni karakter posebnih mera, njihov privremeni karakter i ograničeno vremensko dejstvo.

Član 5: Sadrži izričitu obavezu država potpisnica, potrebu da preduzmu dogovarajuće mere da bi promenile kulturne obrasce rodnih nejednakosti, kao i potrebu obrazovanja svih članova porodice kako bi prepoznali socijalnu funkciju materinstva i zajedničke obaveze podizanja dece.

Član 6: Obavezuje države članice da preduzmu mere kojima bi suzbile trgovinu ženama i njihov seksualnu eksploataciju i prostituciju.

Član 7: Obavezuje države članice da okončaju diskriminaciju žena u političkom i javnom životu, da osiguraju pravo glasa i ravnopravno učešće žena u izborima, formulisanju politika i slobodnom udruživanju u sindikatima i nevladinim organizacijama.

Član 8: Zahteva mere koje će omogućiti ženama učešće u međunarodnim delegacijama njihovih vlada, ravnopravno sa muškarcima.

Član 9: Obavezuje države da pruže ženama jednaka prava kao i muškarcima da steknu, promene i zadrže svoje državljanstvo kao i državljanstvo svoje dece.

Član 10: Obavezuje države članice da okončaju diskriminaciju žena u obrazovanju, uključujući profesionalnu i stručnu obuku, pristup obrazovnim sadržajima i drugim oblicima obrazovanja, kao i da iz nastavnih planova i

programa eliminišu stereotipne koncepte shvatanja uloge žena.

Član 11: Obavezuje države potpisnice Konvencije da okončaju diskriminaciju u oblasti zapošljavanja, uključujući pravo na rad, mogućnosti zapošljavanja, ravnopravne naknade za rad, slobodnog izbora profesije i zaposlenja, socijalne sigurnosti i zdravstvene zaštite, uključujući i zdravlje majki, kao i da otklone diskriminaciju na osnovu bračnog i roditeljskog statusa.

Član 12: Zahteva da države potpisnice Konvencije preduzmu korake kako bi otklonile diskriminaciju u oblasti zdravstvene zaštite, uključujući pristup servisa kao što su oni za planiranje porodice.

Član 13: Zahteva od država potpisnica Konvencije da osiguraju ženama jednaka prava kao i muškarcima u svim oblastima socijalnog i ekonomskog života, kao što su ravnopravni uslovi ostvarivanja prava na porodične beneficije, prava na bankarske pozajmnice, hipoteke i finansijske kredite, kao i pravo na učešće u rekreativnim aktivnostima, sportu i kulturnom životu.

Član 14: Ovaj član Konvencije posećuje posebnu pažnju problemu položaja žena na selu, garantuje im posebna prava i utvrđuje obaveze države da preduzima mere za poboljšanje njihovog položaja. Među pravima koje ga-

rantuje Konvecija su: pravo žena da učestvuju u razradi i primeni planova razvoja; pristup zdravstvenim ustanovama, savetovalištima i službama za planiranje porodice; pravo na obrazovanje, osposobljavanje, opismenjavanje i tehničku osposobljenost; prava u oblasti ekonomije i zapošljavanja, zadrugarstvo, grupe za samopomoć, pristup kreditima i poreskim olakšicama; prava na odgovarajuće uslove života i stanovanja; pravo na učešće u svim aktivnostima u zajednici i dr.

Član 15: Obavezuje države potpisnice Konvencije da preduzmu korake kako bi obezbedile jednakost žena pred zakonom i puna prava u oblasti kupovine i posedovanja imovine, kao i izbora mesta stanovanja.

Član 16: Zahteva od država potpisnica da obezbede ravnopravnost u braku i porodičnim odnosima, kao što su prava na stupanje u brak uz ličnu saglasnost i slobodu volje oba supružnika; slobodu izbora supružnika; određivanje minimalnih godina starosti za stupanje u brak; registrovanje sklopljenih brakova; ista prava za vreme trajanja i prilikom raskida braka; ista roditeljska prava kao i odlučivanje o broju dece i razmaku između njih i njihovom obrazovanju. Ista prava i odgovornosti supružnika garantuju se u pogledu izbora imena i prezimena; izbora zanimanja i profesije, kao i prava vlasništva

(sticanje, rukovođenje, prodaja, upravljanje); ista starateljska, odnosno štitičenička prava i odgovornosti prilikom odlučivanja o usvajanju dece uz stavljanje interesa dece na prvo mesto.

Član 17: Definiše osnivanje Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena da bi pratio napredak u sprovođenju Konvencije.

Članovi 18–30: Definišu pravila, procedure i obaveze Komiteta, država potpisnica Konvencije, podnošenja i razmatranja Izveštaja, donošenje Zaključnih komentara Komiteta i druge oblasti vezane za sprovođenje Konvencije i rad Komiteta.

Pekinška deklaracija i platforma za akciju³ (1995) takođe definišu odlučivanje i političku participaciju kao jednu od 12 oblasti „koje izazivaju zabrinutost“, odnosno u kojima je izražena neravnopravnost žena. U skladu sa tim definiše aktivnosti koje je potrebno da države i druge institucije i organizacije preduzimaju sa ciljem unapređenja učešća žena u odlučivanju. U okviru strateških ciljeva u oblasti vlasti i odlučivanja to su: **ravnopravni pristup vlasti i odlučivanju i povećanje sposobnosti žena da učestvuju u donošenju odluka i upravljanju.**

U tom cilju, vlade, međunarodna zajednica, građani i građanke, kao i nevladine organizacije i privatni sektor, pozivaju se da preduzmu stratešku akciju u sledećim kritičnim oblastima koje izazivaju zabrinutost:

- *Žensko siromaštvo - Stalni i sve veći teret siromaštva nad ženama;*
- *Žene i obrazovanje – Nejednakost, nedostaci kao i neravnopravan pristup obrazovanju i obučavanju;*
- *Žene i zdravlje – Nejednakost, nedostaci kao i neravnopravan pristup zdravstvenoj zaštiti i srodnim uslugama;*
- *Nasilje nad ženama;*

3. Pekinška deklaracija i platforma za akciju usvojena je u Pekingu na IV Svetskoj konferenciji o ženama gde su date praktične smernice vladama i državama koje mere da preduzimaju kako bi obezbedile ravnopravnost i poboljšale položaj žena.

- *Žene i mir - Posledice oružanih i drugih sukoba na žene, uključujući i one koje žive pod stranom okupacijom;*
- *Žene i privreda - Nejednakost u ekonomskim strukturama i politikama, u svim formama proizvodnih aktivnosti i u pristupu sredstvima;*
- *Žene i na vlasti i u odlučivanju - Nejednakost između muškaraca i žena u raspodeli vlasti i odlučivanja na svim nivoima;*
- *Mehanizmi za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti - Nedovoljni mehanizmi podrške unapređenja položaja žena na svim nivoima;*
- *Ljudska prava žena - Nedostatak poštovanja i neadekvatna promocija i zaštita ljudskih prava žena;*
- *Žene i mediji - Stereotipno prihvatanje žene i nejednakost u pristupu i učešću u svim sistemima komunikacije, posebno u medijima;*
- *Žene i održivi razvoj - Nejednakost polova u upravljanju prirodnim resursima i u očuvanju okoline;*
- *Nasilje i diskriminacija ženske dece i devojaka - Stalna diskriminacija i kršenje prava ženske dece.*

Vlade imaju primarnu odgovornost za implementaciju Platforme za akciju. Za njenu implementaciju je od osnovne važnosti odlučnost na najvišem političkom nivou, a vlade bi trebale preuzeti vodeću ulogu u koordinaciji, praćenju i proceni toka napretka žena. Državni mehanizmi i institucije za napredak žena bi trebali učestvovati u formulisanju javne politike i podsticati implementaciju Platforme za akciju putem različitih tela i institucija, uključujući privatni sektor. Tamo gde je to potrebno vlade i njene institucije trebalo bi da deluju kao katalizator u razvoju novih programa.

U cilju sprovođenja Platforme za akciju, trebalo bi da se podstiče aktivna podrška i učešće širokog, različitog niza ostalih institucionalnih faktora, uključujući zakonodavna tela, akademske i istraživačke institucije, profesionalna udruženja, sindikate, kooperative, grupe, medije, verske grupe, omladinske organizacije i kulturne grupe, kao i finansijske i neprofitne organizacije.

U cilju sprovođenja Platforme za akciju, neophodno je da vlade ustanove ili unaprede efikasnost državnih mehanizama za poboljšanje položaja žena i rodnu ravnopravnost na najvišem političkom nivou, odgovarajuće procedure i zaposlene u ministarstvi-

ma, kao i druge institucije sa mandatom i funkcijom širenja ženskog učešća i integrisanja rodne analize u politike i programe.

Prvi korak u ovom procesu za sve institucije trebalo bi da bude revidiranje njihovih ciljeva, programa i radne procedure u smislu akcija na koje se pozivaju u Platformi.

Ključna aktivnost bi trebalo da bude unapređenje javne svesti i podrške ciljevima Platforme za akciju, između ostalog, putem masovnih medija i javnog obrazovanja.

Nevladine organizacije moraju da imaju značajnu ulogu i doprinos nacrtu i sprovođenju ovih strategija ili državnih akcionih planova. One bi takođe trebalo da se podstiču da razrađuju svoje vlastite programe koji bi nadopunili napore vlada. Ženske organizacije i feminističke grupe, u saradnji sa ostalim nevladinim organizacijama, trebalo bi da se podstaknu na organizovanje mreža, po potrebi, i na zastupanje i podršku sprovođenju Platforme za akciju od strane vlada i regionalnih i međunarodnih tela.

Osim ovih, pod okriljem **Ujedinjenih Nacija (UN)** usvojeni su i drugi dokumenti od izuzetnog značaja za politička prava žena i participaciju u političkom životu: *Konvencija o političkim pravima žena* (1952.), *Me-*

đunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.), *Univerzalna deklaracija o demokratiji* (1997.), Rezolucija 1325 (2000.) Saveta bezbednosti UN, Milenijumska deklaracija UN (2000) i *Rezolucija 58/142* (2003.) o ženama i političkoj participaciji koja podvlači značaj kreiranja političke volje za unapređenje učešća žena u donošenju odluka.

Regulativa Evropske Unije: Za Srbiju su veoma važni i dokumenti na nivou Evropske Unije (gde je rodna ravnopravnost princip i u okviru spoljne politike Unije). Osim Strategije za ravnopravnost žena i muškaraca 2010-2015 koju je donela Evropska komisija i drugih dokumenata Unije koji se odnose na rodnu ravnopravnost, dokumenti Saveta Evrope koji se posebno odnose na učešće žena u odlučivanju su: Deklaracija o jednakosti između žena i muškaraca kao fundamentalnom kriterijumu demokratije; Rezolucija o uvođenju načela rodne ravnopravnosti na lokalni i regionalni nivo; Rezolucija o integrisanju rodnog aspekta u javnu politiku; Rezolucija učešću žena u političkom životu evropskih regija; Rezolucija o uravnoteženom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju; Rezolucija standardima i mehanizmima za postizanje rodne ravnopravnosti; Rezolucija o reprezentovanju žena u

izbornom sistemu. Savet Evrope je usvojio i Rezoluciju o rodnoj kvoti za kandidate za sudije Evropskog suda za ljudska prava⁴.

Uloga lokalnih i regionalnih vlasti u promociji rodne ravnopravnosti definisana je i 1998. godine Svetskom deklaracijom Međunarodnog saveza lokalnih vlasti o ženama u lokalnoj upravi. Za lokalni nivo je od posebnog značaja **Evropska povelja o ravnopravnosti žena i muškaraca na lokalnom nivou**, koju je uvojio Savet evropskih opština i regiona⁵. Ovaj dokument bazira se na poštovanju principa ravnopravnosti kao fundamentalnog preduslova demokratije i obavezuje lokalne samouprave da u odlučivanju obezbede puno učešće žena, odnosno da u okviru svojih nadležnosti primenjuju princip rodne ravnopravnosti. Članovi 2. i 3. Se odnose na učešće žena u političkom i javnom životu, gde se potpisnice povelje obavezuju da će podsticati uključivanje žena u sve procese odlučivanja, da će podsticati primenu principa ravnopravnosti u političkim partijama i drugim organizacijam, revidirati sopstvene procedure, voditi posebno računa o uključenosti žena

4. Kvote za manje zastupljeni pol se ne primenjuju pri izboru poslanika/ca Evropskog parlamenta, s obzirom da se odvijaju u skladu sa izbornim sistemima zemalja članica.

5. U okviru Saveta deluje Odbor žena izabranih predstavnica lokalnih i regionalnih vlasti.

iz marginalizovanih grupa, žena svih socijalnih, starosnih i drugih kategorija, kao i da će u okviru svojih nadležnosti kreirati programe za usklađivanje porodičnog i profesionalnog života za izabrane predstavnike.

Nacionalni okvir, koji je zaokružen usvajanjem Nacionalne strategije za unapređenje položaja žena i ostvarivanje rodne ravnopravnosti i akcionog plana od 2010 – 2015. godine garantuje ravnopravnost u oblasti odlučivanja i predviđa najmanje 30% manje zastupljenog pola na mestima odlučivanja na svim nivoima, na svim izbornim funkcijama u javnim službama.

Nacionalni normativni okvir: U Srbiji je poslednjih godina, između ostalog i u sklopu procesa pridruživanja Evropskoj Uniji, usvojen set zakona i odredbi koji imaju za cilj da garantuju ravnopravnost žena i muškaraca i definišu pravce delovanja na unapređenju rodne ravnopravnosti.

Ustav Republike Srbije, kao najviši pravni akt, u Članu 15. garantuje ravnopravnost žena i muškaraca.

Zakon o ravnopravnosti polova (2009.) u Članu 7. predviđa mogućnost posebnih mera i afirmativnih akcija. U odeljku V Zakona, posvećenog učešću u odlučivanju u članu 35. definisane su obaveze političkih

stranaka da predviđaju mere za unapređenje učešća žena u odlučivanju. Član 38. se odnosi na učešće žena u međunarodnoj saradnji, odnosno na najmanje 30% učešća žena u delegacijama koje predstavljaju Republiku Srbiju, pokrajinu i jedinice lokalne samouprave.

Članom 39. Zakon definiše obaveze organa lokalne samouprave u primeni principa rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti, kao i obezbeđivanju da odluke i politike koje se usvajaju na lokalnom nivou budu u funkciji ostvarivanja ravnopravnosti polova. Ovaj član takođe predviđa formiranje tela i/ili imenovanje osoba zaduženih za rodnu ravnopravnost. Članom 40. Zakon obavezuje na vođenje rodne statistike u svim oblastima i na svim nivoima (što je veoma značajno i za praćenje učešća žena na mestima odlučivanja).

Afirmativna akcija, predviđena Zakonom o ravnopravnosti polova, ugrađena je u izborne zakone, za izbore na svim nivoima, i Zakonom o lokalnim izborima („Sl. Glasnik RS“ 54/2011) određuje da na svakom trećem mestu na izbornoj listi mora biti „kandidat onog pola koji je manje zastupljen na listi“. Ključna izmena u odnosu na do sada važeći zakon je što je osim trećine kandidata definisano i svako treće, a ne svako četvrto

mesto na listi, kao i u slučaju Zakona o izborima za poslanike Narodne Skupštine Republike Srbije. Osim toga, dodela mandata odvija se po redosledu na listi, za sve osvojene mandate, a ne samo prvu trećinu, kao što je do sada bio slučaj.

Ipak, još uvek postoji praksa odustajanja žena od mandata; tada se odbornice/poslanice najčešće zamenjuju muškarcem, što dovodi do toga da u lokalnim parlamentima ima manje žena od 30%, uprkos jasnoj zakonskoj regulativi. U Narodnoj skupštini ova praksa nije bila raširena u ovom mandatu, pa ima 33% poslanica. Amandman kojim se predlaže zamenjena odbornika/poslanica kandidatom/kinjom istog pola nije usvojen, između ostalog i zbog slabe soliradnosti žena u parlamentu.

Nacionalni akcioni plan za implementaciju Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti (NAP) definiše opšte, pojedinačne ciljeve, aktivnosti i mere u šest oblasti, od kojih je jedna učešće u odlučivanju. Kao pojedinačni ciljevi u okviru ovog opšteg cilja, u NAP su definisani:

- *Povećanje učešća žena u predstavničkim telima na svim nivoima;*
- *Povećanje učešća žena u izvršnim*

organima vlasti, na rukovodećim mestima, u državnoj upravi i javnim službama;

- *Institucionalizacija mehanizama za ravnopravnost polova i aktivno uključivanje u proces odlučivanja;*
- *Stvaranje preduslova za učešće žena iz dvostruko i višestruko diskriminiranih grupa u javnom i političkom životu;*
- *Jačanje kapaciteta institucija podizanjem svesti i znanja o rodnoj ravnopravnosti u političkom i javnom životu.*

NAP dalje predviđa aktivnosti lokalnih samouprava koje se odnose na **afirmaciju učešća žena iz višestruko marginalizovanih grupa u odlučivanju**, kreiranju kontrolnih lista za donosioce odluka.

3. Izazovi u primeni regulativa

Uprkos izgrađenom zakonskom okviru i dalje nema dovoljno žena na mestima odlučivanja. Zakon o ravnopravnosti polova se ne poštuje dosledno, jer on propisuje mnogo više od onoga gde su predviđene kvote (izbori poslanika/ca i odbornika/ca). Zakon je nedovoljno prepoznat od strane lokalne administracije, nije predviđena sankcija za njegovo nepoštovanje. Poslanici/e i odbornici/e ne vrše u punoj meri svoju ulogu u delu nadzora nad primenom Zakona.

Čak i na mestima koja su uslovljena kvotom ona nije u punoj meri ispunjena. Žene nakon dodele mandata odustaju, zbog odlaska na druge funkcije ili zato što mandat i nije bio namenjen njima. Na njihovo mesto dolaze muškarci i time se na neki način menja izborna volja građana/ki. U Narodnoj Skupštini je u poslednjem sazivu ova praksa izostala, pa je u Parlamentu 84 žene – najviše ikada. Ali je izmeni Zakona o izborima za narodne poslanike prethodila široka kampanja za njegovu izmenu u kojoj su učestvovalе političarke, nevladine organizacije, eksperti/kinje i poslanice su bile veoma svesne značaja svakog od njihovih mandata.

Primena Nacionalnog akcionog plana je takođe nedovoljna, prvestveno zbog nedostatka resursa i kapaciteta mehanizama za rodnu ravnopravnost. Potreba za unapređenjem njihovog delovanja istaknuta je i u preporukama CEDAW Komiteta Ujedinjenih nacija iz 2013, na periodične izveštaje Srbije o primeni Konvencije. Komitet je takođe primetio da se žene u Srbiji nedovoljno pozivaju na Konvenciju u zaštiti svojih prava, što implicira da sa njom nisu u dovoljnoj meri upoznate.

Usvajanjem zakona i ratifikacijom konvencija ili Evropske povelje za rodnu ravnopravnost na lokalnom nivou, iskazuje se politička volja za opredeljenost

za poštovanje principa rodne ravnopravnosti. Nedosledna primena govori o marginalizaciji političkih odluka donetih u skupštinama i na nacionalnom i na lokalnom nivou, što je samo jedna od praksi koja ruši poverenje u politički sistem koji treba da se menja u pravcu uređenog društva i države koja uvažava različite interese i potrebe.

Ipak, glavni kreatori politika ostaju političke stranke. U Zakonu o političkim strankama nema odredbi koje se odnose na obavezu uključivanja žena, što znači, između ostalog da je ovaj princip nedosledno primenjen. Takođe, ni jedna stranka u Srbiji ne praktikuje unutarstranačke kvote koje bi garantovale zastupljenost žena na mestima koja nakon izbora pripadnu strankama, niti njihovu zastupljenost u glavnim organima stranaka.

Žene su pravo glasa u Srbiji (odnosno Jugoslaviji) osvojile 1946. i to zahvajući učešću i žrtvama u ratu, ali i tada vladajućoj ideologiji jednakosti. Danas, pitanje političkih prava žena dolazi iz korpusa ljudskih prava i tiče se upravo različitosti: različitih mogućnosti žena i muškaraca za bavljenje politikom i različitosti perspektiva koje u politiku unose.

Žene su, na primer, u Turskoj dobile pravo glasa 1934., ranije od žena u većini evropskih država, ali je njihovo učešće u parlamentu do 2007. bilo 4.6%. U sazivu od 2007. bilo je 9.1% žena.

I mnogo veća zastupljenost muškaraca na mestima odlučivanja je posledica *strukturne* diskriminacije žena. Povećanje učešća žena na mestima odlučivanja je jedan od ciljeva, ali i preduslov *gender mainstraminga*.

4. Diskriminacija i rodno zasnovana diskriminacija – tipovi diskriminacije

U javnosti se često govori o diskriminaciji. U Srbiji je usvojen i Zakon o zabrani diskriminacije i izgrađeni mehanizmi za zaštitu od diskriminacije. U Zakonu su navedeni mogući osnovi diskriminacije, a diskriminacija predstavlja svako neopravdano činjenje razlike – definicija iz zakona; definicija iz teksta.

Za nas je ovde važna diskriminacija zasnovana na polu, kojoj su žene mnogo više izložene nego muškarci. Najprepoznatljiviji oblik diskriminacije je ona prilikom zapošljavanja, kada poslodavci izbegavaju da zaposle mlade žene zbog rađanja. Ipak, diskriminacija žena može biti i indirektna odnosno posredna: kada ih mnoštvo faktora uzrokovanih određenim svojstvom (u ovom slučaju polom) onemogućava da ostvaruju prava pod istim uslovima. Takva diskriminacija se često naziva **strukturnom**, za razliku od **individualne** ili **institucionalne**.

Individualna diskriminacija¹ je ponašanje pojedinih članova/ica rasne/etičke/rodne grupe sa namerom da se proizvede različita i/ili štetna posledica na članove/ice druge rasne/etičke/rodne grupe.

Primeri:

Poslodavac koji neće da zaposli ženu koja ima potrebne kvalifikacije na mestu auto-mehaničara s obrazloženjem da to nije “ženski posao”.

Konobar koji neće da usluži gosta zbog toga što je Rom.

Institucionalna diskriminacija je politika institucija dominantne rasne/etničke/rodne grupe, kao i ponašanje pojedinaca/ki koji kontrolišu ove institucije i primenjuju njihovu politiku, sa namerom da se različito tretiraju i/ili da se proizvedu štetne

1. Definicije pojedinih oblika diskriminacije su date prema: Pincus, F. L., “**Discrimination Comes in Many Forms: Individual, Institutional, and Structural**” in: Adams, M., Blumenfeld, W., Castaneda, R., and others, *Readings for Diversity and Social Justice*, New York and London: Routledge, 2000, p. 31 – 35.

posledice po pripadnike/ce drugih rasnih/etničkih/rodnih grupa.

Primeri:

Policijska akademija kao i sve škole za policajce koje ne upisuju žene niti primaju žensko nastavno osoblje.

Zakon o radu koji ovlašćuje na odlazak na bolovanje zbog rođenja deteta samo majku, pri čemu se otac deteta može koristiti ovim pravom samo ako majka umre ili napusti dete, ili postoji drugi opravdani razlog zbog koga ona ne može da se brine o detetu.

Strukturalna diskriminacija² je politika institucija dominantne rasne/etničke/rodne ili druge grupe i ponašanje pojedinaca/ki koji primenjuju politiku i kontrolišu institucije, koji su u nameri rasno/etnički/rodno neutralni, ali za rezultat imaju različit i/ili štetan tretman manjinski rasnih/etničkih/rodnih drugih grupa.

Primer:

Kriterijumi kojima se određuje kreditna sposobnost lica, a koji obavezno podrazumevaju posedovanje imovine u određenom obimu (uslovi se tiču visine prihoda ili posedovanja nepokretnosti koja se može opteretiti hipotekom).

Tokom istorije žene su bile više izložene direktnoj diskriminaciji nego

što je to danas slučaj. To je promenjeno zahvaljujući izmenama zakona i velikim naporima žena. Međutim zbog sociokulturnih faktora vezanih za rodne uloge i stereotipe, žene i dalje nemaju iste mogućnosti kao muškarci. Zato je definisana strategija za ostvarivanje rodne ravnopravnosti odnosno, sprečavanje strukturne diskriminacije, a to je afirmativna akcija: jednokratna, privremena mera kojom će se neutralisati strukturalne, socio-kulturne neravnopravnosti.

Isto tako, kao globalna strategija (na IV Svetkoj konferenciji o ženama u Pekingu) definisan je gender mainstreaming kako bi politike i institucije bile prilagođene i muškarcima i ženama, jer je jednako tretiranje nejednakih takođe diskriminacija.

“Gender “mainstreaming” je (re) organizacija, unapređenje, razvoj i evaluacija procesa politika, tako da perspektiva rodne ravnopravnosti bude inkorporirana u sve politike na svim nivoima i u svim fazama, od strane aktera koji su uobičajeno uključeni u donošenje odluka.” Salet Evrope, 1998.

Iza ove naizgled komplikovane definicije krije se jednostavan princip da **rodna perspektiva treba da bude uvedena u glavne institucionalne tokove i politike** tj. da se svaki put prilikom kreiranja novih strategija i politika i njihove implementacije uzme u obzir njihov **različit uticaj na žene i muškarce**.

2. O strukturalnoj diskriminaciji se može govoriti svaki put kada institucije imaju tzv. neutralnu tj. istu politiku prema svima, ne uzimajući u obzir razlike koje karakterišu pripadnike/ce određenih manjinskih grupa.

Fred L. Pincus, in: Adams, M., Blumenfeld, W., Castaneda, R., and others, *Readings for Diversity and Social Justice*, New York and London: Routledge, 2000

Diskriminacija ima više oblika: individualna, institucionalna i strukturalna

Diskriminacija je ključni termin u razumevanju problema različitosti. I u devedesetim godinama, rasna i rodna diskriminacija prožimaju institucije i strukturu SAD, iako većina belaca u Americi vidi diskriminaciju kao nebitan problem.

Pre nekoliko godina, pisao sam da postoje tri oblika diskriminacije – individualna, institucionalna i strukturalna (Pincus 1994). **Individualna** diskriminacija je ponašanje pojedinih članova rasne/etičke/rodne grupe sa namerom da se proizvede različita i/ili štetna posledica na članove druge rasne/etičke/rodne grupe. **Institucionalna** diskriminacija se odnosi na politiku(e) institucija dominantne rasne/etničke/rodne grupe, kao i na ponašanje pojedinaca koji kontrolišu ove institucije i primenjuju njihovu politiku, takođe sa namerom da se različito tretiraju i/ili da se proizvedu štetne posledice po pripadnike drugih rasnih/etničkih/rodnih grupa. **Strukturalna** diskriminacija se odnosi na politiku institucija dominantne rasne/etničke/rodne grupe i ponašanje pojedinaca koji primenjuju politiku i kontrolišu institucije, koji su u nameri rasno/etnički/rodno neutralni, ali za rezultat imaju različit i/ili štetan tretman manjinski rasnih/etničkih/rodnih grupa.

U ovim definicijama, pojam *dominantan/a* se odnosi na grupe koje imaju najviše moći u društvu. U SAD, ovo se odnosi na belce, posebno muškarce. Pojam *manjinski/a* se odnosi na grupe koje nemaju moć, bez obzira na njihovu brojnost. U tom smislu, u SAD rasne manjine i žene jesu manjinska grupa, kao što su to i pojedine religijske grupe (jevrejske ili muslimanske). Rasne manjinske grupe su takođe i brojčano manjinske, ali žene nisu.

Individualna vs. institucionalna diskriminacija

Iako i individualna i institucionalna diskriminacija uključuju i nameru različitog tretiranja, pa i povređivanja, nivo ponaša

nja je bitno različit. Individualna diskriminacija uključuje aktivnosti/ponašanje pojedinca ili male grupe pojedinaca. Npr. jedan poslodavac koji odbije da zaposli crnca; vlasnik stana koji odbije da izda stan neudatoj ženi, policajac koji pretuče imigranta iz Meksika kao osumnjičenog, grupa tinejdžera koja nacrtava kukasti krst na sinagogi – sve su to primeri odnosa pojedinaca prema drugim pojedincima zbog njihove grupne pripadnosti.

Institucionalna diskriminacija, s druge strane, jeste diskriminatorski odnos ukorenjen u važnim društvenim institucijama. Npr. zakoni koji su jasno podvajali belce i crnce u svim sferama života. Godine 1933. Gallup Poll postavio je sledeće pitanje: Koliko je ozbiljan problem diskriminacije prema crncima u vašoj okolini? Skoro dve trećine belaca je odgovorilo da diskriminacija nije tako ozbiljan problem ili da je uopšte nema. Manje od jedne trećine je reklo da je prilično ili veoma ozbiljan problem. Odgovori crnaca su bili sasvim suprotni: dve trećine je videlo diskriminaciju kao prilično ili veoma ozbiljnu, a manje od jedne trećine kao bezopasnu ili nepostojeću (Gallup 1993).

Zbivanja u vezi sa prebijanjem Rodneya Kinga od strane pet belih policajaca iz Los Angelesa 1991. godine i nemiri zbog tog događaja predstavljaju dobar šlagvort za diskusiju na ove teme. Da je prebijanje bilo jedan izolovan incident čiji su akteri nekoliko brutalnih policajaca i osumnjičeni crnac kao njihova žrtva, nazvali bismo to individualnom diskriminacijom. Međutim, vremenom je postalo jasno da čelnici policije u Los Angelesu tolerišu, pa i odobravaju ovakve akcije protiv crnaca. Atmosfera je bila toliko opuštena da su policajci bili slobodni da koriste rasističke psovke i pošalice preko svojih prijemnika, iako su znali da se sve snima. Tako je ovo prebijanje zapravo institucionalna diskriminacija, jer uključuje politiku celog policijskog odeljenja.

Suđenje i oslobađanje od optužbe policajaca koji su učestvovali u prebijanju ilustruje institucionalnu diskriminaciju u sistemu krivičnog prava. Odbrana je tražila promenu mesne nadležnosti i suđenje se odvijalo u konzervativnoj, pretežno “beloj” zajednici Simi Valleya. Uprkos postojanju dokumentacije (jednog fotografa amatera) koja je svedočila o prebijanju, “bela” porota je na kraju oslobodila okrivljene. Teško je pronaći jasniji slučaj koji govori o tome kako institucionalna

diskriminacija u sistemu krivičnog prava povređuje crnce. Pobune u Los Angelsu buknule su odmah posle donošenja oslobađajuće presude.

Ironično, veoma slična situacija desila se u Majamiju 1980. godine kada je nekoliko belih policajaca optuženo da su prebili na smrt crnog vozača motora Arthura McDuffeya. I ovo suđenje je premešteno u pretežno "belu" zajednicu: policajci su oslobođeni, a započeli su neredi.

Borba žena da uđu u Vojni institut Virginia je takođe dobar primer institucionalne diskriminacije, jer je ova institucija odbijala prijem žena do 1996. godine. Virginia je čak ustanovila "odvojen, ali isti" program za žene na Mary Baldwin Collegeu, privatnoj ženskoj ustanovi. Juna 1996. godine Vrhovni sud je ustanovio da je politika ("samo muškarci") Vojnog instituta neustavna, jer se institut finansira iz javnih fondova.

Međutim, institucionalna diskriminacija se ne dešava samo u javnom sektoru. Dva velika lanca restorana daju primere postojanja institucionalne diskriminacije i u privatnom sektoru. Shoney's Inc. sa preko 1800 restorana u 36 država imao je nepisanu politiku nezapošljavanja crnaca na mesta koja podrazumevaju kontakt sa gostima (kelneri, kelnerice, menadžersko osoblje). Izuzeci su činjeni samo u restoranima u crnačkim zajednicama. Vlasnik restorana je mislio da je ovo dobra odluka, jer je verovao da belci neće hteti da jedu u restoranima gde će imati posla sa crncima. Godine 1992., međutim, pristao je da plati 132.5 miliona dolara za vansudsko poravnanje da bi okončao spor zbog diskriminacije, kao i da ubuduće zapošljava više crnaca (Feagin i Vera 1995; Watkins 1993).

U drugom poznatom slučaju, vlasnik lanca restorana (Denny's) od preko 1500 restorana širom zemlje, pristao je na poravnanje vredno 46 miliona dolara. Godine 1993. šest policajaca crnaca nisu bili usluženi u jednom od restorana i podneli su tužbu. Ovo bi bio primer individualne diskriminacije od strane jednog poslodavca. Međutim, pošto su čuli za slučaj, više od 4000 crnca se požalilo na tretman u ovim restoranima širom zemlje. Ovo bi bio primer institucionalne diskriminacije, jer je čitav lanac negovao politiku diskriminacije prema crncima. Osoblje u ovim restoranima je dobijalo uputstva da crne goste pita za plaćanje unapred.

Ko može biti diskriminator? Osoba iz bilo koje rasne/etničke/rodne grupe može vršiti akte individualne diskriminacije. Poslodavac može odbiti da zaposli muškarca isto tako lako kao što belac može odbiti da zaposli Hispanoamerikanca. Slično, crnac može napasti Azijata samo zato što je Azijat, kao što Kju Kluks Klan može zapaliti krst ispred crnačke crkve. Ključna je namera različitog/nejednakog tretmana ili namera da se drugo lice povredi samo zbog pripadnosti određenoj grupi.

Institucionalna diskriminacija, s druge strane, obično se vrši od strane dominantne grupe protiv manjinske grupe, zbog toga što je dominantna grupa ta koja generalno kontroliše društvene institucije. Vladina politika ne diskriminiše belce, jer su oni kreatori politike i njeni implementatori. Veliki poslodavci su prevashodno “beli”, kao i vlasnici nekretnina ili banaka. Teoretski je, međutim moguće, da lokalna “crna” vlada institucionalno diskriminiše belce.

Pitanje je da li pripadnici manjinske grupe mogu da se negativno odnose prema dominantnoj grupi i odgovor je – da. Individualna diskriminacija upravo pokazuje kako pripadnici i dominantne i manjinske grupe mogu biti nedobronamerni jedni prema drugima. Iako je moguće da žene i pripadnici manjinskih grupa vrše institucionalnu diskriminaciju prema belim muškarcima, to se dešava mnogo ređe nego individualna diskriminacija zbog toga što beli muškarci kontrolišu većinu društvenih institucija.

Institucionalna vs. strukturalna diskriminacija

Strukturalna diskriminacija je još kontroverzniji, ali i izazovniji koncept za diskusiju zbog toga što podrazumeva ponašanje koje je rasno ili rodno neutralno u nameri. U stvari, pitanje namere je ključno pitanje za razlikovanje između strukturalne i institucionalne diskriminacije. Mnogi čak ovo ne bi ni nazvali rasnom/etničkom/rodnom diskriminacijom. Međutim, čini se važnim istaći negativne efekte strukturalne diskriminacije na manjinske grupe...

Uzmimo za primer bankarske politike za odobravanje kredita. Bezbroj je dokaza za tvrdnju da crnci ili Hispanoamerikanci ređe dobijaju kredite nego belci. Nekoliko je objašnje-

nja za ovo, a neka od njih sugerišu postojanje institucionalne diskriminacije. Ministarstvo pravde SAD je tužilo dve banke za nedavanje kredita crncima i Hispanoamerikancima, iako su ovi ispunjavali tražene uslove. Obe banke su pristale na vansudsko poravnanje (Labaton 1993).

Pored toga, kada su analizirane prijave za hipotekarne kredite (skoro 2000 prijava u području Bostona, 1990. godine) utvrđeno je da crnci i Hispanoamerikanci sa lošom "kreditnom prošlošću" imaju dva puta manje šanse da dobiju kredit u odnosu na belce sa takođe lošom "kreditnom prošlošću". Ovo se objašnjavalo "postojanjem kulturnog afiniteta između belih kreditora i belih kandidata za kreditiranje, kao i kulturnim jazom između belih kreditora i pripadnika marginalnih manjinskih grupa" (Bradsher 1995, D18). Drugim rečima beli kreditori ne veruju pripadnicima manjinskih grupa kao potencijalnim dužnicima.

Međutim, čak i kada se banke odnose na rasno-neutralan način prema svojim klijentima ističući važnost samo njihove kreditne sposobnosti, crnci i pripadnici drugih manjinskih grupa će ipak ređe dobijati kredite u odnosu na belce, zbog nižih prihoda, te slabije kreditne sposobnosti u odnosu na belce. Ovakvu legalnu politiku kreditiranja nazvao bih strukturalnom diskriminacijom, jer ima negativne efekte na manjinske grupe (sa nižim prihodima)...

Princip "senioriteta" u zapošljavanju takođe otvara problem strukturalne diskriminacije. Suočeni sa potrebom otpuštanja jednog dela radnika, mnogi poslodavci će otpustiti one koji rade samo nekoliko godina. Kako se pripadnici manjinskih grupa i teže zapošljavaju, najčešće će oni biti najbrojniji među otpuštenima. Tako je očigledno rasno-neutralni kriterijum senioriteta primer za strukturalnu diskriminaciju, jer ima negativnog uticaja na manjinsku populaciju.

Treba pomenuti i izbornu platformu Republikanske partije iz 1994. godine, takođe kao primer strukturalne diskriminacije. Predloženi rezovi u fondovima zdravstvene zaštite, bonovima za hranu, školskim obedima i u Programu ishrane žena, odojčadi i dece imali bi neproporcionalan negativan uticaj na siromašne rasne manjine i žene.

Ovo nas odvodi do priče o balansiranju budžeta na teret obezbeđenja pomoći siromašnima. Ima li načina da se izbe

gne povređivanje siromašnih? Možda smanjenje broja bombardera ili podmornica može biti alternativa?

Dobronamerni ljudi koji sprovode strukturalno diskriminatorsku politiku još uvek povređuju manjinske grupe. Biti rasno ili rodno-neutralan nije dovoljno.

Praktične implikacije razlikovanja oblika diskriminacije

Neko će pitati: “Kakve veze ima da li je u pitanju institucionalna ili strukturalna diskriminacija?” Odgovor bi bio da su i te kako važne praktične implikacije razlikovanja ova dva koncepta. Ako bi se neko odlučio na suprotstavljanje institucionalnoj diskriminaciji, neophodno bi bilo da ubedi nadležne/donosioce odluka u određenim institucijama da je loše (nemoralno, nezakonito) namerno tretirati manjinske grupe na određeni (sa negativnom konotacijom) način – npr. banke koje ne daju kreditno sposobnim crncima kredite ili Republikance koji otimaju hranu deci manjinskih grupa. Neko može pokušati i da osramoti diskriminatore razotkrivajući javno njihove diskriminatorske postupke.

Navedeno nije relevantno za eliminisanje strukturalne diskriminacije. Bankama bi trebalo objasniti da je jednakost isto tako važna kao i sticanje profita ili da mora postojati bolja ravnoteža između ta dva cilja. Republikance je neophodno suočiti sa negativnim posledicama njihovog programa. Ključno je da li su ciljevi rasno/rodno neutralne politike vredni negativnih posledica njene primene.

Iako su sva tri oblika diskriminacije još veliki problemi, teže je suprotstaviti se strukturalnoj nego ostalim oblicima diskriminacije. Ipak, strukturalna diskriminacija nije namerna, pa čak nije ni nezakonita. Suprotstavljanje strukturalnoj diskriminaciji zahteva preispitivanje bazičnih kulturnih vrednosti i fundamentalnih principa društvene organizacije. Zar nije to ono čemu obrazovanje treba da služi?

5. Pozicija žena u politici

Političko delovanje žena odnosno njihovo učešće u donošenju odluka osim što predstavlja preduslov uključivanja ženske perspektive u politike, predstavlja i ljudsko pravo žena na političko predstavljanje i organizovanje, pa i glasanje.

Borba žena za političku participaciju počela je kao zalaganje za pravo glasa žena. Još je 1791. godine Olimpija de Guž napisala *Deklaraciju žene i građanke* kao odgovor na *Deklaraciju čoveka i građanina* i zalagala se za mogućnost žena da učestvuju u javnim poslovima. Pravo glasa muškaraca je takođe bilo ograničavano različitim cenzusima, između ostalog i imovinskim, a žene nisu ni imale pravo na imovinu. Ženska participacija u javnim poslovima oduvek je bila određivana u okviru bioloških i iz njih proizašlih rodnih uloga žena i muškaraca.

Žene su, na globalnom nivou, pravo glasa dobile prvi put u Novom Zelandu 1893., koji je, ako izuzмено neke manje američke države, prva nezavisna država koja je ženama dala pravo glasa¹.

U Vojvodini su žene prvi put glasale 1918 godine, na izborima za Veliku Narodnu Skupštinu, odnosno za ujedinjenje Vojvodine i Srbije, ali im je to pravo ponovo oduzeto.

1. U nekim državama, kao što su Australija ili Švedska, žene su glasale, ali samo one koje sui male census odnosno ipunjavale dodatne uslove.

Žene su pravo glasa u Srbiji (odnosno Jugoslaviji) osvojile 1946. i to zahvaljujući učešću i žrtvama u ratu, ali i tada vladajućoj ideologiji jednakosti. Danas, pitanje političkih prava žena dolazi iz korpusa ljudskih prava. Pravo glasa, znači ne samo pravo da se odlučuje na izborima, već da se na njima i kandiduje. Uprkos osvojenom pravu glasa, žene i dalje u politici ne učestvuju ravnopravno sa muškarcima.

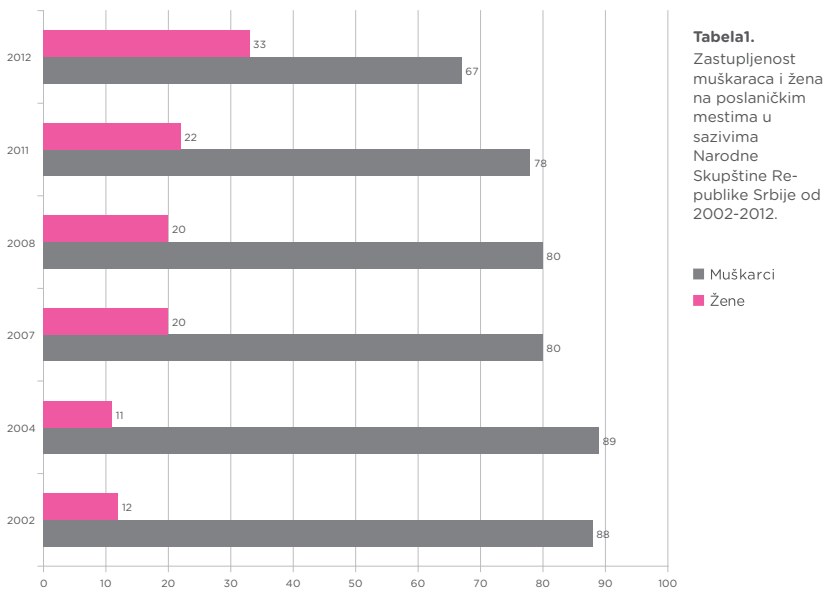
Niska participacija žena u politici manifestuje se na tri načina:

- Malom (slabom) aktivnošću žena u političkim partijama, sindikalnim i strukovnim udruženjima;
- Neproporcionalnoj i maloj zastupljenosti na mestima odlučivanja, posebno pozicijama izvršne vlasti.
- Nedostatku vidljivosti ženskih interesa, briga i iskustva u političkim odlukama.

Sve je ovo uslovljeno rodnim ulogama i identitetima, a ne ličnim izborima ili sklonostima žena.

6. Zastupljenost žena na mestima odlučivanja

U Narodnoj Skupštini Republike Srbije, nakon izbora 2012. godine ima 33.3% žena, što Srbiju svrstava na 25. mesto na svetskoj listi. Zavidan rezultat. Tim više što je tek u prethodnom mandatu bilo manje od 30% žena, iako su kvote već bile primenjene i predviđene izbornim zakonodavstvom¹.

Mnogo je manje žena među imenovanim i postavljenim licima (ministarskim pozicijama, gradskim i opštinskim većima). Ovo ukazuje na to da je primena kvota potrebna, ali i efikasna, a sa druge strane da žene i dalje nisu ravno-

1. Neposredno rpe parlamentarnih izbora menjan je Zakon o izboru narodnih poslanika kada je za žene predviđeno svako treće, umesto svakog četvrtog mesta na listi.

pravne sa muškarcima. Isto tako da kvote u obliku u kom danas postoje nisu dovoljne.

Na lokalnom nivou situacija odgovara zastupljenosti žena na nivou Republike. U prethodnim sazivima, do izbora 2012. godine bilo je u proseku 23.9% odbornica u lokalnim skupštinama².

Podaci o zastupljenosti žena na mestima odlučivanja u Jugozapadnoj Srbiji govore takođe o nedovoljnoj zastupljenosti žena³.

U lokalnim parlamentima u Jugozapadnoj Srbiji žena je 29,01 % među odbornicima, što je i dalje ispod 30%. Najveća zastupljenost žena je u gradu Novom Pazaru sa 34,04%, a najmanja u Novoj Varoši sa 22,22%. Važno je napomenuti da je u svim gradovima i opštinama vidan napredak u odnosu na prethodni mandat kad je bilo prosečno 17,71% žena, te da se u nekim opštinama utrostručio broj žena u lokalnom parlamentu (Tutin – od 10,81% do 32,43%), što je direktna posledica izmena Zakona o lokalnim izborima.

Odbornici/e u lokalnom parlamentu	Ukupno	Žene	%
Sjenica	39	12	30.77
Novi Pazar	47	16	34.04
Tutin	37	12	32.43
Raška	35	9	25.71
Ivanjica	37	9	24.32
Prijepolje	61	20	29.51
Priboj	41	12	29.27
Nova Varoš	27	6	22.22
Total	324	96	29.01

Veoma je malo žena, 5.26% na čelu odborničkih grupa, odnosno žene i dalje nisu prepoznate kao liderke u političkim strankama na lokalnom nivou.

Samo jedna žena je na mestu predsednice skupštine opštine odnosno 12,5%, a ista situacija je i sa potpredsedničkim mestima 11,11%, što ukazuje na to da se ne primenjuju rodne kvote za potpredsednička mesta u lokalnim parlamentima.

2. Uprava za rodnu ravnopravnost, Učešće žena na mestima odlučivanja na lokalnom nivou, april 2012. (autorka Višnja Bačanović)

3. Analizu je sproveo Kulturni centar DamaD u avgustu 2012 godine, nakon izbora, po metodologiji Uprave za rodnu ravnopravnost za praćenje učešća žena na mestima odlučivanja u okviru implementacije NAPA.

Žene uopšte nisu zastupljene na mestima predsednika/ca opština i gradova, a samo je jedna na mestu zamenika predsednika opštine.

Žena je 11.27% u opštinskim i gradskim većima. U čak 3 opština nema ni jedne žene u veću.

Gradsko/Opštinsko veće	Ukupno	Žene	%
Sjenica	11	0	0
Novi Pazar	9	0	0
Tutin	9	0	0
Raška	11	1	9,09
Ivanjica	9	1	11,11
Prijepolje	6	0	0
Priboj	9	0	0
Nova Varoš	13	2	15,38
Total	77	4	5,19

Zastupljenost u savetima mesnih zajednica je alarmantno niska 3,49%, a na poziciji predsednika saveta MZ nalazi se 153 muškarca, i samo 1 (jedna) žena.

U Srbiji je 13.24% žena u savetima Mesnih zajednica, a u nekoliko opština nema ni jedne žene u okviru ovih tela. Žena je više u savetima mesnih zajednica u visoko urbanizovanim sredinama (opštine Stari Grad, Novi Beograd, Grad Novi Sad) ili u seoskim opštinama gde postoje organizovana udruženja žena. Ovo ukazuje na značaj samoorganizovanja žena, kao i potrebu za motivisanjem i osnaživanjem žena da se angažuju u okviru mesnih zajednica.

U Užicu i u Surdulici pokrenuta je inicijativa za povećanje broja žena u Savetima mesnih zajednica i to tako što su ženske organizacije, zajedno sa odbornicama i članicama različitih stranaka, organizovale sastanke sa ženama i ohrabrivale ih da se u ove savete kandiduju. Izbori u savete su takvi da ne omogućavaju primenu kvota i zbog toga je sve prepušteno samom političkom delovanju žena.

Ipak, veoma je važno razmotriti mogućnost uvođenja kvote, ali i redovnog izveštavanja Mesnih zajednica o broju žena u Savetima i na mestima predsednika Saveta.

Zastupljenost žena na mestima direktora/ke u javnim preduzećima i ustanovama i dalje je znatno ispod kvote od 30%, odnosno samo je 12 direktorki ili 22,61%. Izuzetak čini Ivanjica u kojoj je 50% žena na direktorskim pozicijama.

Žene su zastupljenije u upravnim i nadzornim odborima ukupno sa 30.95%, ali ih je znatno manje u upravnim nego u nadzornim. Žena predsednica upravnih i nadzornih odbora je ukupno 19 odnosno 23,27% što je i dalje vidno ispod kvote.

Nakon 1946. pa sve do početka tranzicije i pada Berlinskog zida 1989. godine, žene su bile zastupljene na mestima odlučivanja. Ideološka matrica je nametala jednakost, pa i onu muškaraca i žena. Obrazovanje žena, usavršavanje, radna prava, socijalna politika porodijskog odsustva i društvene brige o deci, olakšavali su ženama učešće u javnoj sferi. Ipak, transformacija odnosa u privatnoj sferi nikada se nije dogodila i na ženama je ostao teret dvostrukih uloga. Rešenje ovog tereta svakako nije u povlačenju žena u privatnu sferu, već u kreiranju takvih usluga i modela koji promovišu podelu rada i odgovornosti, ali i socijalnih usluga koje omogućavaju puno učešće žena i muškaraca u životu društva.

Turska je kao cilj ostvarivanja Milenijumskih ciljeva predvidela učešće žena od 30% u odlučivanju i još uvek ga nije dostigla, ali je pomak postignut.

Nakon prvih višestranačkih izbora procenat žena u odlučivanju u Srbiji pao je na manje od 5%, kao i svuda u regionu. Žene su se, posebno pod pritiskom nacionalističkih ideologija povlačile iz politike. Političke i ekonomske krize uvek nepovoljno utiču na položaj žena. Prvenstveno rezanje socijalnih davanja, a zatim i to što žene svojim radom nadomešćuju nedostatak resursa u porodici.

Srbija baštini dve vrste nasleđa, jedno koje je talac patrijarhalnih odnosa, i drugo koje se vezuje za Antifašistički front žena (famozni AFŽ). Po uvođenju višestranačkog sistema, kako se ovo drugo nasleđe vezivalo za komunizam, došlo je do retradicionalizacije u pristupu ženskom pitanju, zanemarujući činjenicu da je ravnomerno učešće žena, koje čine preko 51% populacije, u donošenju odluka, jedan od preduslova uspešne demokracije.

Političke partije pretežno čine muškarci. Žene kao da prebiraju aktivizam civilnih organizacija, nego čvrste partijske strukture. A

u partijskim strukturama preovlađuju muškarci, pogotovu u sredini u kojoj je uspeh, odnosno rejting partije, više vezan za harizmu lidera nego za partijski program. Da li ženama odgovaraju ovako definisane političke partije ili pravila koja u njima vladaju? – Žene su one koje imaju manje moći; donošenje odluka je velika moć, a to je ono što u principu, niko ne voli da deli⁴.

4. Dragana Petrović, materijal za seminar Akademija za liderke 2011. godine

7. Faktori koji utiču na učešće žena u politici

Uloga i položaj žena u savremenim političkim institucijama se najčešće objašnjava takozvanim trouglom faktora:

- **sociokulturni faktori (obrazovanje, ekonomski status, primanja, napredak u karijeri itsl.);**
- **institucionalni faktori koji ne podrazumevaju samo političke institucije u užem smislu, kao što su izborni sistemi, već i neformalne modele napredovanja u politici, načine kandidovanja unutar partija, partijske sisteme;**
- **i faktor političke kulture koji prožima ostala dva i koji se može smatrati najvažnijim. Obrasci političke kulture podrazumevaju vrednosti, norme, stereotipe i predrasude o politici i u politici.**

Obrasci političke kulture su i da bavljenje politikom nije u skladu sa rodnom ulogom žena odnosno: žene

nisu socijalizovane niti tokom socijalizacije ohrabrivane da se bave politikom; politika se smatra nemoralnom delatnošću, odluke se donose u neformalnim procesima, nakon redovnih stranačkih sastanaka i ženama je jako zahtevno da njima prisustvuju (zbog obaveza u kući, ljubomore supruge isl).

Ipak, teoretičari/ke se slažu oko toga da je problem u političkim partijama, koje ne kandiduju žene u većem broju niti im daju istaknute pozicije u stranci ili na političkoj sceni. Ovo čini žene generalno manje uticajnim, ali i manje vidljivim u politici i zato ih je malo na mestima odlučivanja. Istraživanje u Vojvodini 2009 godine je pokazalo da je samo 14% žena članica stranaka bilo kandidatkinja na izborima (na svim nivoima, od čega najveći broj ipak na lokalnom). Nisu u pitanju žene u bilo kojoj organizaciji, već u političkoj stranci, što pokazuje da uprkos predrasudama žena u strankama ima više nego onih koje

su viljive ili obavljaju neke funkcije. Neki od argumenata se mogu istovremeno primeniti na tu poziciju žena u stranakama ili na javnim funkcijama.

Rodna podela rada: Jedna od prepreka za bavljenje žena politikom su velike obaveze u kući i porodici. One često zbog obaveza u kući i porodici nemaju prostora da se usavršavaju, obrazuju ili javno angažuju. Međutim, koji su razlozi da se žene ograniče samo na poslove u domaćinstvu ili da moraju da ulažu često ogroman napor da bi sve uskladile? Rešenje je u podeli obaveza u kući i porodici ili u obezbeđivanju adekvatnih servisa kroz javne politike. Društvo koje se opredeljuje za ravnopravnost nastoji da kreira takve šanse za sve.

Kao glavne prepreke za žene u politici, u okviru rada NDI (Nacionalni demokratski institut) sa političkim strankama, prepoznate su: nedostatak edukacije, političke podrške unutar stranaka ali i među samim ženama, zatim nedovoljna konkurentnost rodno senzibilisanih žena za prevlađujuća politička pitanja.

Nezainteresovanost za politiku: Često je argument da žene nisu zainteresovane za politiku. Podzastupljenost žena je strukturni i globalni fenomen i kao takav ne može se

opravdavati individualnim sklonostima pojedinki. Interes za politiku nije ravnomerno raspoređen, kao što to nije ni interes za sport ili džez muziku (Philipps, 1998), ali kada **postoji korelacija između podzastupljenosti i roda, starosti, rase, etničke pripadnosti, onda je to politički relevantno i u ovom slučaju rodno uslovljeno.** Dakle, čime objašnjavamo da žene nisu, a muškarci jesu zainteresovani za politiku?

Definisanje politike – teorija nedostaka: Jedno od objašnjenja je da se radi o načinu na koji je politika definisana: kao javna delatnost, a javna sfera je zatvorena za žene, pa je time politika i muška delatnost. Zatim kao zatvoreni krugovi moći u koje žene nemaju pristup, čak i kada formalno zauzimaju određene pozicije u strankama ili u institucijama vlasti. Zatim o temama koje se smatraju političkim, posebno „velikim“ političkim temama, investicije, infrastruktura, bezbednost – ali definisane iz muške perspektive, uz najčešće potpuno odsustvo pojedinaca i pojedinki. U tom kontekstu je bio na snazi argument o slabijem interesovanju žena za politiku, o kom je već bilo reči. Ali takođe je i veoma važno to što politika ne odražava ono što žene interesuje, a to je u prvom redu svakodnevni život. Osim toga politika se prevlađujuće vidi kao delatnost

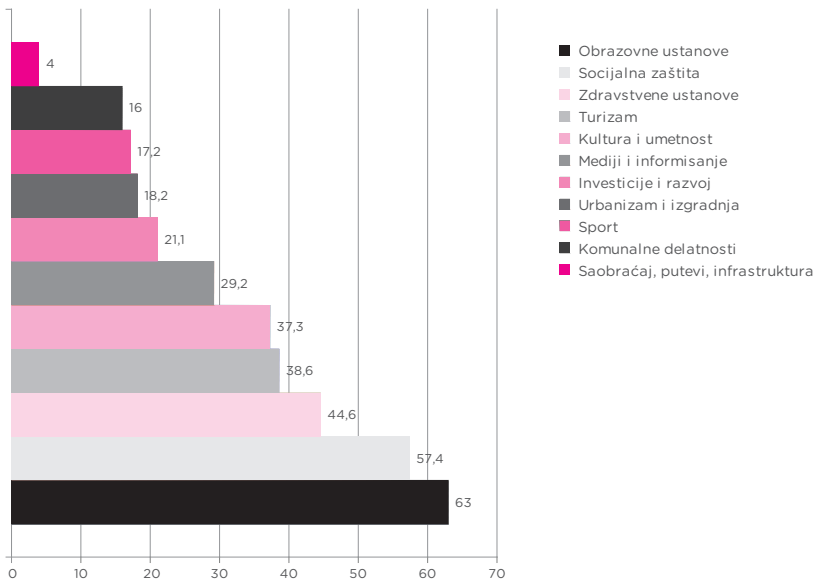
u kojoj su potrebne veštine koje žene nemaju.

„Tri su predrasude o ženama u strankama koje prvo moraju da se obore. Prva predrasuda je da žene nisu zainteresovane za politiku jer je to, tradicionalno, muško zanimanje. To je predrasuda koja se najteže razbija, a najlakše odbija žene od politike. Druga predrasuda je da žene na mesta odlučivanja ne dolaze po pravilima (kao što to rade muškarci), nego svojim ženskim modelima i koristeći ženske atribute. Treća predrasuda je da žene uopšte ne znaju šta je to politika...Ženu koja tek počinje da se bavi politikom je lako zastrašiti jednom od ovakvih predrasuda. Jedno vreme je lider u razbijanju tih predrasuda nevladin sektor, ali i žene u strankama moraju da prate te trendove.“

„Ako ste u stanju da ispravno odgovorite na to pitanje (koje proističe iz predrasude) ili na pravi način upitate protupitanje, onda samo odagnate tu vrstu prepreke“.

8. Teme kojima se žene u politici bave

Posledice rodnih stereotipa, ali i rodnih uloga preslikavaju se i na oblasti politike kojima se žene bave. U ovim „feminiziranim“ oblastima je nešto prihvatljivije da se žene bave politikom, nego u nekim drugim.

Tako su žene dominantno direktorke javnih preduzeća u oblasti obrazovanja i kulture. Rodnu segregaciju u ovoj oblasti možemo uočiti ukoliko se sagledaju podaci o broju žena direktorki preduzeća različitih delatnosti među svim ženama direktorkama. Tako je među svim direktorkama najmanje onih u oblasti

saobraćaja i veza, 0.4%, sporta 1.9%, investicija i razvoja, 1.5%, medija 2.6% i urbanizma i izgradnje 3.8%. Najviše direktorki je na čelu institucija kulture, 29.8% i obrazovnih institucija 21.5%.

Istovremeno marginalizacija žena marginalizuje i ove važne političke teme, a teme političarkama umanjuju „značaj“ i moć, jer se one ne bave „pravom politikom“. Ovo najviše dolazi do izražaja onda kada se zalažu za prava žena.

Ukoliko bezbednost ne definišemo samo kao „državnu“, već bezbednost na ulici, žene će biti više zainteresovane za svoju i bezbednost svoje dece.

Ukoliko infrastrukturu definišemo kao dostupnost vodovodne mreže, a time i mogućnosti upotrebe već mašine, bavljenje agro-biznisom, lako dostupnu pijaću vodu, pitanja održavanje higijene ljudi i stanova, žene će biti zainteresovane.

Ako prostorno planiranje vidimo iz perspektive majki koje guraju kolica ili osoba sa invaliditetom, to će svakako biti i žensko pitanje.

Ako socijalnu politiku vidimo kao usluge majkama i zaposlenim roditeljima uopšte, to će se svakako ticati žena.

Ključna stvar je uključivanje onih koji/e su isključeni/e usled sociokulturnih faktora i rodni stereotipa. Između ostalog i zato što to političkim odlukama garantuje novu perspektivu i senzibilitet.

Kada je u pitanju odnos stranaka, političara i političarki prema rodnoj ravnopravnosti uočava se pristup „odozgo ka dole“ gde je ovo pitanje nametnuto i usvojeno u domenu poštovanja regulative, institucionalnih mehanizama, obezbeđivanja formalne participacije žena, ali ne i rešavanja rodno uslovljenih problema ili zalaganja za ženske interese koji su prisutni u svakodnevnom životu. U tom smislu je značajno globalni koncept rodne ravnopravnosti prilagoditi lokalnim i trenutnim problemima, odnosno problemima pristupati iz rodne perspektive i spustiti sve na nivo lokalnog i svakodnevnog, iako je nepovoljno što javnom scenom generalno dominiraju opšte teme a ne konkretni problemi. Kada bi se više govorilo o zapošljavanju žena, ženskom zdravlju, obrazovanju, brizi o deci i o socijalnoj zaštiti iz rodne perspektive, čitav koncept rodne ravnopravnosti bi bio prepoznatljiviji.

MITOVI I ČINJENICE O ŽENAMA U POLITICI¹

Žene su već dovoljno zastupljene u politici, uopšte nije tačno da ih nema

MIT: U Srbiji je zastupljenost žena i rodna ravnopravnost u redu, posebno u odnosu na druge zemlje. Imamo žene na ključnim mestima (odbornice, narodne poslanice, predsednice skupštine, žene u vladi), uvek smo imali neke žene na pozicijama.

Činjenice:

- 33.3% žena u Narodnoj skupštini Republike Srbije i 30% u proseku u lokalnim skupštinama **su posledica Zakona**, a ne stvarne ravnopravnosti i mogućnosti za žene da se bave politikom
- Broj žena u ključnim organima političkih stranaka je mali
- Broj žena u izvršnoj vlasti je mali (opštinska - gradska veća, predsednice opština - gradonačelnice; ministarke u vladi, državne sekretarke, direktorke javnih reduzueća, naročito komunalnih i infrastrukturnih)

1. Prilagođeno prema: Priručnik za trenice političkih partija u Crnoj Gori, autoka: Biljana Maletin Uljarević, Olgica Milojević I druge, maj 2013.

- Ukupan broj žena na mestima donošenja odluka je mali
- Muškarci su i dalje na rukovodećim pozicijama i donose odluke čak i u organizacijama čiju većinu čine žene (npr. sindikati, sistem lokalne samouprave)

Žene su same krive što ih nema dovoljno, one neće da se bave politikom.

MIT: žene su krive što se više ne uključe - ima toliko prilika da budu aktivne, njihova je krivica što ne rade više.

Činjenice:

- Postoje ozbiljne prepreke za veće učešće žena, ženama se često ne daje prilika da učestvuju, ne prepoznaju se kao kandidatkinje za visoke pozicije (primera radi, u Vojvodini 47.6% članica stranka nikada nije kandidovano na izborima, a pritom o tome nisu odlučivale one²)
- Moć u demokratiji je takođe izgrađena na odnosima koji postoje već dugi niz godina, procesima kroz koje su stranke građane. Kako žene nisu prepoznate ni tada, kao ni danas, u tome nisu učestvovali na jednak način niti

2. Kapacitet političkih stranaka u AP Vojvodini za ostvarivanje rodne ravnopravnosti, Višnja Baćanović, Ana Pajvančić, 2010.

su to mogle, pa su stranke danas specifično “muški klubovi”. Ovo je posebno značajno za Srbiju koja je u vreme 90tih, nakon rušenja socijalističkog režima potpuno negirala učešće žena u politici i gradila nov politički sistem (pa i stranke) bez njihovog učešća.

- Rodni stereotipi o ulozi žena (briga o deci, ključno mesto u kući, vreme provedeno u obavljanju poslova u kući) takođe su ozbiljna prepreka
- U Srbiji generalno i u Sandžaku danas postoji dovoljan broj visoko obrazovanih, sposobnih žena, izlazak žena na tržište rada je osvojena kategorija, nema razlika u pokazateljima sposobnosti žena i muškaraca

Čim razgovarate o ženama sigurno ste feministkinje, a feminizam nije dobrodošao ovde.

MIT: *Feminizam je loša reč, uvezena sa zapada, one imaju svoje puteve, mi svoje, u Sandžaku je bolje za političarke da ga ne pominju.*

Činjenice:

- ženske organizacije u Srbiji su inicirale i dale neverovatan doprinos za donošenje čitavog seta važnih zakona

koji se tiču zaštite žena od nasilja u porodici, trgovine ženama, radnih prava žena, političkih prava, uspostavljanje mehanizama za rodnu ravnopravnost

- Vrlo su važna tačka podrške ženama u političkim strankama
- Visok stepen aktivizma žena u NVO sektoru (često se radi o velikom volonterskom radu)
- Bivše socijalističke zemlje, razumeju princip rodne ravnopravnosti (bolje nego druge) zato što je to bio deo socijalističke ideologije, ali je deo te ideologije bio i da je pozicija žena rešena, te otud veliki otpor prema feminizmu i potrebi za postizanjem rodne ravnopravnosti
- Rodna ravnopravnost nije isto što i ženska prava
- Menjajte terminologiju, čuvajte principe
- Svi koji veruju da je potrebno raditi na unapređenju rodne ravnopravnosti, da nije u redu da žene trpe nasilje, da su siromašnije od muškaraca, socijalno isključene, dele feminističke vrednosti. Feminizam nije (samo) radikal.

Vremenom će se situacija sama promeniti.

MIT: *Žene su već osvojile toliko toga, da je samo pitanje vremena kada će dobiti dovoljno moći u politici ili kada će čak dominirati i u politici.*

Činjenice:

- Nijedna promena u poziciji žena nije se dogodila bez ozbiljne akcije i udruživanja žena, kao ni bez podrške saveznika
- Kvote, treninzi, marševi, protesti, peticije... mnogo aktivizma je dovelo do promene pozicije žena (pravo glasa takođe). To što se broj žena u politici povećao ne znači da je postignuta ravnopravnost sa muškarcima.
- Dominacija nije cilj u politici, već podela moći i odgovornosti

Političke stranke već rade dovoljno.

MIT: *Političke stranke već rade dovoljno na ovom pitanju, a nije na njima odgovornost, niti mogu da menjaju mentalitet i društvene norme*

Činjenice:

- Političke stranke bave se ovim pitanjima samo kada su na to naterane (zakon, kvote i sl.)

- Ili kada postoji u strankama snažno jezgro žena ili nekoćicina visoko pozicioniranih žena, koje su dobro organizovane, pripremljene i prave uticaj u stranci
- Većina stranaka nema nikakvu strategiju za uključivanje većeg broja žena
- Stranke često krive žene što su manje aktivne, a struktura im je takva da je nepovoljna za uključivanje i napredovanje žena - "nepodržavajuća za žene".
- Rodna ravnopravnost je važno društveno pitanje i stranke su odgovorne /dužne da se bave i ovim pitanjem, da se obraćaju ženama i kreiraju predloge politika koje će obezbediti ravnopravnost i od kojih će imati korist svi u zajednici; Ovo ne mogu da rade bez realnog učešća žena u unutarstranačkom odlučivanju;

U našoj zemlji ima drugih, važnijih stvari.

MIT: *Mi imamo toliko mnogo problema da je fokusiranje na temu žena u politici potpuno pogrešno u ovom trenutku.*

Činjenice:

- Postoje istraživanja koja potvrđuju korelaciju između

prisustva žena na mestima odlučivanja, uvođenja rodne perspektive i uspešnosti javnih politika

- Veće učešće žena takođe doprinosi većoj odgovornosti prema biračima, povećanju međupartijske saradnje, održivosti mira
- Slična istraživanja postoje i za privatni sektor (u studiji o 1000 Fortune kompanija, istraživači su našli jaku korelaciju između usluga kompanija i prisustva žene i ljudi druge rase u UO)
- Što više žene dostižu veći broj mesta odlučivanja u stranci, raste tendencija da prioriteta postanu teme vezane za zdravlje, obrazovanje, i druge teme koje se tiču kvaliteta života.
- Najbolje rezultate pokazuju politike u kojima učestvuju oni na koje se te politike odnose

Žene će biti bolje vođe.

MIT: Treba da podržimo veće učešće žena u politici zato što su žene bolje liderke samo zato što su žene

Činjenice:

- Žene nisu bolje liderke samo zato što su žene (neke žene su vodile vrlo konzervativne

pokrete i zastupale konzervativne ideje). Ipak postoje studije koje pokazuju da se žene u politici često vide kao više iskrene i odgovorne.

- Žene imaju pravo da učestvuju u politici i odlučuju o vlastitim životima nevezano od toga da li će biti bolje liderke ili ne

Stranke će imati veću koristi od većeg učešća žena jer će žene odmah glasati za žene.

MIT: Žene glasaju za žene

Činjenice:

- Žene ne glasaju za žene, glasaju za stranke sa određenim programima i predlozima kao i mušakrci
- Žene takođe prenose stereotipe i često na politiku gledaju stereotipno
- Ali direktno obraćanje interesima biračica, upućivanje poruke ženama može da priobije njihov glas

Žene se drže zajedno i same će se izboriti za svoju poziciju.

MIT: Žene prirodno pomažu jedna drugoj da se poboljša pozicija žena, a i njihov lični položaj

Činjenice:

- Ženska solidarnost se ne podrazumeva
- Partijski interesi su jači
- Nedovoljna vidljivost problema rodne ravnopravnosti u politkim strankama , političkom životu generalno
- Nevidljivost i slab uticaj foruma žena i ženskih političkih mreža
- Učešće muškaraca je od ključne važnosti
- Kreiranjem mehanizma za veće učešće žena (kvote, ženske mreže, kampanje) ove barijere se probijaju/prevazilaze (yo-yo efekat je ipak prisutan) - dakle, ovi mehanizmi su potrebni da se žene osnaže za bavljenje politikom

9. Žene u političkim strankama

Politička stranka ili **politička partija** je društvena organizacija koja za cilj ima sprovođenje određene državne politike, temeljene na određenoj ideologiji ili ekonomskim interesima.

Političke stranke su postojale i u najranijim periodima istorije, ali su svoj moderni oblik dobile tek stvaranjem institucija moderne demokratije, nakon čega se često opisuju kao najbolji mogući način za zastupanje pojedinačnih interesa u državi.

Političke stranke se dele po celom nizu kriterijuma, od kojih je najpoznatiji onaj ideološki po kome se dele na stranke levice, centra i desnice. Mogu se deliti i po načinu organizacije i koheziji, pri čemu je primetna razlika između evropskih stranaka temeljenih na precizno određenoj ideologiji ili zastupanju određenih društvenih slojeva i američkih stranaka koje predstavljaju labave koalicije često suprotstavljenih interesnih grupacija.

Kada neka politička stranka dominira političkim životom, odnosno drži vlast u nekoj državi, naziva se vladajućom strankom.

Svaka politička partija mora da ima:

- Statut,
- Politički program,
- Ideologiju političke stranke.

Statut je formalni akt kojim se uređuju unutrašnji odnosi među članovima stranke, njihova prava i obaveze i iz kog proizilazi sama forma stranke.

Politički program je konkretizacija ideologije i obrazloženje neposrednih političkih ciljeva za koje se stranka zalaže i bori, kao i sredstva i metode njenog političkog delovanja.

Političke stranke su ključne institucije političkog odlučivanja i ostaju “čuvari kapija” – pre izlaska u političku utakmicu (izbore i vršenje javnih poslova) stranka vrše selekciju onih koji/e će u njoj učestvovati. Od političkih stranaka naročito zavise

pozicije izvršne vlasti. Takođe, političke stranke su one koje predlažu javne politike i programe, koje nude građanima i građankama ili ih sprovode kada osvoje vlast. U političkim strankama se odvija i izgradnja kapaciteta i političkih veština članova i članica. Nekada je za faktičku moć donošenja odluka važnija pozicija u stranci nego formalna funkcija koju neko obavlja.

Nekoliko faktora utiče na to kako se pitanje rodne ravnopravnosti u određenim političkim strankama interpretira, normira i realizuje. Neki od tih faktora su¹:

- ideološki (različite ideologije različito definišu položaj žena i odnose se prema ljudskim pravima uopšte)
- kontekstualni (ekonomski, sociokulturni i politički kontekst)
- globalni (uticaj globalnih društveno-političkih procesa, kao što je na primer pridruživanje Evropskoj Uniji, gde je rodna ravnopravnost ključna politička vrednost)
- institucionalno-pravni (tip izbornog sistema, zakonski i ustavni okvir – na primer, kvote koje postoje na izbornim listama)

1. Smatra se, npr. da su ideji rodne ravnopravnosti sklone leve i nove leve (postmoderne) političke opcije, vidi u: Caul, Miki, Women's Representation in Parliament. The Role of Political Parties, Party Politics, (5) 1: 79-98. 1999.

- materijalni (konkretni uslovi života članica i članova stranke)
- individualno psihološki² (lične karakteristike stranačkih lidera i liderki)
- organizacioni³ (unutrašnja organizacija stranke, načini na koji se bira unutar stranaka, postojanje unutrašnje ženske organizacije ili foruma žena)

U empirijskom istraživanju u kom su mereni neki od ovih faktora u okviru političkih partija u 12 (zapadnih) zemalja, M. Caul je došla do zaključka da su, za političku reprezentaciju žena, najznačajnije: stranačka ideologija i postojanje značajnog broja aktivnih članica stranke.⁴ (Caul, M, 1999).

Ako želimo da sagledamo na koji način se politička stranka odnosi prema ženama i/ili pitanju rodne ravnopravnosti možemo da posmatramo:

- program stranke
- unutrašnja pravila stranke
- broj žena članica stranke i njihovu zastupljenost u glavnim stranačkim organima

2. U okviru toga, posebno se ističe značaj aktivnih i rodno senzibilisanih stranačkih liderki koje su u mogućnosti da vrše pritisak na stranačke strukture

3. Na organizacionom nivou Caul navodi tri bitna aspekta: nivo na kom se donose odluke o kandidatima, centralizacija odlučivanja o kandidatima i institucionalizacija kandidacijskih pravila

4. Isto.

- postojanje i funkcionisanje ženske unutarstranačke organizacije
- vidljivost stranačkih liderki na mestima odlučivanja odnosno broj članica

Takođe, možemo da analiziramo ko šta radi u stranci i ko šta dobija? Vrlo često su žene vrlo aktivne tokom predizbornih kampanja (suprotno predrasudama o njihovoj pasivnosti), u kampanjama od vrata do vrata, lepljenju plakata, uličnim akcijama. Ipak, kada se mandati raspodeljuju, nisu zastupljene u skladu sa tim.

Da ocenimo ravnopravnost žena i muškaraca u stranci možemo koristiti kontrolnu listu:

Ko	uglavnom žene	uglavnom muškarci	podjednako žene i muškarci
piše program stranke?			
formuliše izborna obećanja stranke?			
predstavlja stranku u javnosti i medijima?			
predstavlja stranku u inostranstvu?			
je obučen unutar stranke?			
prikuplja novac za stranku?			
odlučuje o raspoređivanju sredstava stranke?			
odlučuje o promovisanju članova/ica stranke u lidere/ke?			
snosi glavni teret dobrovoljnog rada između izbora?			
snosi teret dobrovoljnog rada u izbornim kampanjama?			

kontrolira regularnost izbora u ime stranke?			
odlučuje o sastavu i pozicijama stranačkih kandidata/kinja na izbornim listama stranke?			
odlučuje o imenovanju premijera/ke, ministara/ki, gradonačelnika/ca, direktora/ki, članova/ica upravnih odbora?			
ostaje lojalan kad stranka izgubi vlast?			

Ova lista ujedno ukazuje i na one oblasti u kojima je potrebno obezbediti ravnopravno učešće žena i muškaraca u strankama.

Kandidovanje za organe stranaka i selekcija kandidata/kandidatkinja za izbore određeni su formalnim pravilima koja ne definišu jasne kriterijume. Na selekciju kandidata i dalje više utiču neformalni kriterijumi i neformalni odnosi koji su utemeljeni i maskulinizovanoj političkoj kulturi i kao takvi su nepovoljni za žene. One u političkom napredovanju češće od muškaraca slede formalna pravila i kao što je rečeno „dokazuju se“, dok muškarci koriste „prečice“ u svom napredovanju. Subjektivni osećaj moći žena u strankama je veoma nizak. Ispitanice, takođe, navode da Forumi žena u strankama imaju veoma mali uticaj, posebno u domenu selekcije kandidata i kandidatkinja. Poštovanje formalnih pravila i jasnih kriterijuma bi omogućilo ne samo da više žena bude na mestima odlučivanja već i da selektivni proces obezbedi kvalitetnije kandidate na osnovu postignutih rezultata.

Imajući u vidu ključnu ulogu političkih stranaka u postavljanju i imenovanju osoba na različite pozicije na lokalnom nivou, od izuzetnog je značaja da političke stranke primenjuju afirmativne mere, promovišu lokalne liderke i osnažuju članice za aktivno učešće u odlučivanju na lokalnom nivou;

Potrebno je da političke stranke vode evidenciju o predsjednicama odborničkih grupa u lokalnim parlamentima i nastoje da najmanje 30% osoba koje vode njihove odborničke grupe budu žene, čime se ujedno osnažuju i lokalne političke liderke;

Potrebno je da lokalni odbori političkih stranaka uključe više žena sa sela, Romkinja, pripadnica nacionalnih manjina, žena sa invaliditetom i drugih pripadnica više-struko marginalizovanih grupa na vodeće pozicije u okviru odbora i na nivou lokalne samouprave;

Na osnovu Člana 35. Zakona o ravnopravnosti polova stranke su obavezne da izrade plan mera za uključivanje više žena i jačanje njihove uloge unutar političke stranke, kao i da taj plan dostavljaju lokalnom telu/Odboru za rodnu ravnopravnost.

Stranke treba da nastoje da na sve skupove, konferencije, a posebno obuke upute u jednakom broju i muškarce i žene.

Za žene je od posebnog značaja da dobro prouče unutrašnja pravila stranke i da se osnaže da ih koriste – da se na njih pozivaju.

Za stranke je od višestrukog značaja da organizuju sastanke/tribine/konsultacije sa ženama na

nivou Mesnih zajednica čime bi direktno komunicirali sa biračkim telom, ali i podstakli žene da učestvuju u javnoj sferi i donošenju odluka. Pitajte žene šta je prioritet u njihovom mestu!

Da bi se osiguralo i prvenstveno podstaklo aktivnije učešće žena u stranačkim organima stranke treba da uvedu unutarstranačke kvote i to na dva načina: da u svim organima stranaka mora biti 30% žena, ali i da na svim funkcionerskim pozicijama koje stranka zauzima, treba da bude 30% žena. Ukoliko toga nema, stranka je isključivo muška i nema legitimitet da predstavlja interese celog društva, čiju polovinu čine žene!

10. Kako se nositi sa (nekim) preprekama

Zene često bivaju obeshrabrene odnosom prema ženama u politici generalno, koji se neretko, svesno ili nesvesno primenjuje i spada u značajnu prepreku za žene u strankama. Ne u domenu zauzimanja pozicija, nego u delu korišćenja moći i samopouzdanja.

1. Pravljenje žena nevidljivim

„Ova neverbalna tehnika se primenjuje kada se ne želi saslušati šta žene imaju da kažu. Oni kojima se obraćaju počnu da listaju papire, pričaju jedni s drugima ili odlaze u toalet.“ Veoma je značajno da svi prepoznamo ovu tehniku i da je neutrališemo. Ono što žene imaju da kažu jednako je vredno kao ono što govore muškarci!

2. Ismevanje

Pravljenje šala na račun žena, obraćanje sa „gospođo ili gospođice“ čime se stavlja do znanja da je bračni status za ženu najvažniji, pričanje seksističkih viceva, predstavljanje žena kao neozbiljnih ili „histeričnih“, obrasci su kojima se svi, i muškarci i žene trebaju suprotstaviti. Za žene je posebno važno da odbijanjem ovakvih obrazaca podrže druge žene i pokažu solidarnost, čak i ako se takve primedbe ne odnose na njih lično.

3. Uskraćivanje informacija

Ovo je čest, čak i nenamerni obrazac onih koji imaju moć i donose odluke i navikli su da se o svemu dogovaraju u manjem krugu, a da se odluke kasnije samo formalno donesu. Ovo je u direktnoj suprotnosti sa demokratskošću. S druge strane, važno je i da žene učestvuju u ovim neformalnim komunikacijama ili bar da na vreme dobiju sve važne informacije. Za to mogu da posluže Forumi žena ili ženske mreže, ali takođe i jasno ustanovljena pravila.

4. Dvostruko „kažnjavanje“

Žene se često diskredituju time što se insistira na njihovim višestrukim ulogama: u javnosti i u porodici. Ako su na poslu, trebale bi biti više kod kuće, ako su u kući ne mogu dovoljno dobro da se bave politikom. Pred muškarce se retko postavljaju ovi zahtevi, oni uglavnom mogu da daju prednost političkoj karijeri ili poslu bez griže savesti.

5. Krivica

Ova strategija je najteže vidljiva i prepoznatljiva, a odnosi se na to što su žene socijalizacijom uslovljene da se osećaju odgovornima i krivima i veoma im je lako nametnuti osećaj krivice ili nedovoljnosti. Zato je važno da se žene međusobno podržavaju i da time neutrališu što su pod mnogo većom „lupom“ nego muškarci.

11. Zašto je u stvari važno da se žene bave politikom?

Argumenti za povećanje učešća žena u odlučivanju

Neko se može zapitati: *zašto bi se žene bavile politikom?* A odmah se može postaviti i drugo pitanje: *zašto ne bi?* Ukoliko jedno društvo ima toliko poverenja u žene da im poverava brigu o deci, zašto im ne bi poverilo i donošenje političkih odluka?

*„Ja mislim da žene brže i jednostavnije uočavaju opšti interes, kolektivno pamćenje, briga o drugima. Ona je morala da misli o još nečemu da bi održala sistem. On (muškarac) obavlja snabdevanje za taj sistem, ali nema opštu sliku o njemu“.*¹

Zahtevi za povećanjem učešća žena u politici, proizašli iz feminističkih pristupa i aktivizma, obražlažu se najčešće u nekoliko kategorija. En Philips (An Philips) navodi pet najčešćih argumenata:

Pravda – nije pravedno i nije „fer“ da muškarci monopolizuju političku

moć i uticaj, ne samo zato što žene čine polovinu (i nešto više) stanovništva. Čak i ako se podzastupljenost u vlasti posmatra kao posledica manjeg učešća i aktivnosti žena u političkim partijama, ovo i dalje ukazuje na nedemokratsnost političkog sistema. Jednakost reprezentacije je kriterijum po kojem se procenjuje demokratsnost. Jer i manja zastupljenost žena u političkim partijama ukazuje na problem i sistema i političkih partija.

Ženski interesi – Ovaj argument je veoma kompleksan jer sadrži pitanja o temama koje se nalaze na političkom i javnom (u širem smislu) „dnevnom redu“, o ženskom kolektivnom identitetu. Kao što potreba za uvođenjem gender mainstreaminga polazi od pretpostavke da u rodno podeljenom svetu nisu moguće rodno neutralne politike i ovde se polazi od rodno uslovljenih razlika u iskustvu, potrebama, interesima, svakodnevnom životu. Može se pretpostaviti

1. Političarka – citat iz istraživanja “Kapaciteti političkih stranaka za ostvarivanje rodne ravnopravnosti”, Zavod za ravnopravnost polova 2010.

da žene zbog rodnog identiteta imaju različita iskustva i potrebe od muškaraca i da, s obzirom na to da su rodno oblikovani, muškarci ove interese ne mogu adekvatno da zastupaju, niti je politika po sebi dovoljno otvorena za ove interese, tradicionalno smeštene u domen privatnosti. Ovaj argument i očekivanje da će više žena u politici doprineti uvažavanju ženskih interesa i poboljšanju uslova života, problematizuje se onda kada žene u politici ne zastupaju ono što se smatra ženskim interesima, odnosno kada su žene kao grupa reprezentovane formalno, ali ne i suštinski.

Suštinska zastupljenost znači da će brojčanom zastupljenošću žena – povećanjem njihovog broja na mestima odlučivanja, doći do istinskog predstavljanja ženskih interesa. Pretpostavlja se da žene usled različitog društvenog iskustva (pre nego zbog urođenih karakteristika) imaju različite poglede, probleme i interese od muškaraca. Zbog čega ženske interese ne mogu da zastupaju muškarci, kao što na primer prava radnika mogu da zastupaju oni koji nisu radnici i da li prisustvo žena u parlamentima zaista znači i zastupanje njihovih interesa? Da li se interesima koji se mogu smatrati ženskim ne posvećuje dovoljna pažnja od strane muškaraca u politici ili ti interesi spadaju u domen privatnog, što nisu politička pitanja.

Ukoliko pretpostavimo da bi to bili problemi društvene brige o deci, socijalne zaštite, ravnopravnog prava na rad i jednaku platu isl. Suština je da zbog rodnog identiteta i uloga, žene imaju različito iskustvo od muškaraca, različite informacije i svakodnevicu, koja takode mora biti targetirana u javnim politikama jer se najčešće tiče čitave zajednice.

Revitalizacija demokratije – Ovaj argument bazira se na pravilima političkog delovanja koja ne obezbeđuju ravnopravnu zastupljenost interesa ne samo žena, već i drugih grupa. Povećanjem učešća žena obezbeđuje se uvažavanje šireg spektra interesa gde bi fokus bio zapravo na zastupanju interesa birača/biračica, a ne distribucije moći političkih partija, čije parlamentarno delovanje često ne odgovara programskim i izbornim platformama.

Emancipacija - koja se bazira na rešavanju prepreka proizišlih iz postojećih patrijarhalnih struktura, prisustvo žena podiže kvalitet demokratskog odlučivanja, popravljajući ravnotežu između učestvovanja i predstavljanja.

Žene na mestima odlučivanja ohrabruju žene da se bave politikom i da se uključe u donošenje odluka; pokazuju da je moguće prevladati stereotipe i uspeli na putu ka leaderskoj poziciji, ali i omogućavaju da žensko

iskustvo izađe u javnu sferu i postane vidljivo.

Zbog toga je vrlo nepovoljno ako političarke koriste strategiju negiranja rodnoeg identiteta: „nema diskriminacije“, „vidite kako sam ja uspešla“; „mene kolege tretiraju kao sebi ravnju“. Ovim se šalje poruka ženama koje nisu uspele, zbog objektivnih okolnosti, da su manje vredne ili manje sposobne, što nije istina. Neke žene imaju više sreće od drugih, da se rode u bogatim, emancipovanim porodicama, da se obrazuju, da se udaju za muškarce koji veruju u slobodu žena, da mogu da priušte pomoć u kući ili brigu o deci. U javnoj politici mora da se čuje i glas žena koje tu sreću nisu imale.

Zbog toga je važno imati odbornice u lokalnom parlamentu koje su „jedne od nas“ u zajednici i govore, „ako je uspešla ona, mogu i ja“.

Isto tako, žene na mestima odlučivanja treba da imaju na umu da pravo koje imaju i koriste, da se kandiduju, biraju i budu birane, nije podrazumevano. Ono je osvojeno u dugotrajnoj borbi žena i nekih muškaraca. Zahvaljujući tome one danas mogu da se obrazuju, rade i bave se politikom. U tom smislu, njihova politička pozicija ne pripada samo njima i “dužne” su da obezbeđuju jednake mogućnosti za druge žene, ali i za generacije devojčica koje dolaze.

Žene donose nove veštine, perspektivu i teme u političke procese. Vlade (pa i lokalne) u kojima ima više žena su stabilnije. Više ističu ženske interese i veoma doprinose legitimitetu vlasti.

Procesi političke transformacije, kakva je tranzicija, zahtevaju i veće učešće žena. One otvaraju dijalog na različitim nivoima vlasti, međustranački i među institucijama, na nov način i na nove teme.

Istraživanja Svetske banke pokazuju da su lokalne samouprave (na globalnom nivou) vođene od strane žena, imale manju stopu korupcije odnosno percepcije korupcije. Ovo se može, između ostalog, objasniti i time što žene nemaju neformalnu moć koja je preduslov korupmiranosti. Istovremeno, isključenost žena iz politike i posebni naponi koji su im potrebni da bi se njome bavile, najčešće znače da su one motivisane prvenstveno vrednostima i namerom da nešto promene, nego da politiku vide kao „zaposlenje“. Najčešće žene već imaju izgrađene karijere pre nego što uđu u stranku, dok je kod muškaraca to nešto ređi slučaj².

„Moram da priznam, da su se žene pokazale mnogo razboritijim u mnogim oblastima. Šta to znači razbori-

2. Istraživanje Kapaciteta političkih stranaka u AO Vojvodini za uvođenje rodne ravnopravnosti, Baćanović V., Pajvančić A., 2010.

tijim: Žena, kojoj je ljubav osnovna vrednost u životu, nema veze da li ona ima ostvareno materinstvo ili nema, ali je u njoj taj potencijal, nekoga ko iznedrava budućnost čovečanstva, ko se kao jedinka oplemenjuje kroz nešto što ide dalje, to mora da se pokaže na neki način. Žena je znači, po svojoj prirodi (dozvoljavam izuzetke) takva. Kad se osvrnete u nazad, vi nemate, kroz istoriju čovečanstva najveća zla počinjena u svojstvu žene. Vi nemate zlo utelotvoreno u ženi, koja želi vlast, želi moć. U tom smislu ljubav ženu čini razboritijom, kao bukvalno, fizički drugačije sazdano biće. Mislim da su žene biološki razboritije. Sad me možete demantovati i reći toliko i toliko žena-japija ima koje su nemilosrdne. Ali, neću da tako gledam ženu u savremenom čovečanstvu. Ali, mislim, i verujte da sam se uverila na stotine primera, od unutrašnjeg iskustva ovde, do onoga što sam uspela da sagledam kroz česte studijske posete, jedan sasvim drugačiji odnos prema ključnim problemima u životu imaju žene. Zato što imaju širi pogled na svet koji se ne meri kroz moć otelotvorenu u vlasti“.

12. Strategije i prakse za povećanje učešća i vidljivosti žena u politici

Osim kvota, koje nesumljivo daju rezultate, potrebno je raditi i na osnaživanju žena i na vidljivosti rodne perspektive u javnim politikama. Zato su ciljevi koje želimo da postignemo:

- **Povećanje broja žena koje zaista učestvuju u donošenju odluka (u političkim strankama i na pozicijama zakonodavne i izvršne vlasti).**
- **Povećanje aktivnosti i vidljivosti žena političarki**
- **Suzbijanje predrasuda i promociju žena u politici**
- **Osnaživanje političarki za upotrebu važećih pravila i efikasnije korišćenje formalnih pozicija moći**
- **Ohrabrivanje žena da se bave politikom**
- **Podizanje kapaciteta žena i muškaraca na mestima odlučivanja da zagovaraju i donose rodno osetljive politike i politike rodne ravnopravnosti**

Jer politika nije samo političko delovanje nego i sadržaj javnih politika koje se donose i sprovode. Iako se može pretpostaviti da je samo učešće žena u politici dovoljno da osigura i vidljivost rodne perspektive, to ne mora biti slučaj.

Da li možemo sa sigurnošću da tvrdimo da će se političarke nužno zalagati za vidljivost ženskih interesa, bolje i dostupnije socijalne usluge, efikasniju socijalnu politiku i veća socijalna davanja države, borbu protiv nasilja nad žena itd? Na žalost ne!

Žene su tokom procesa socijalizacije, takođe vaspitavane u tradicionalnom duhu, usvojile rodne uloge, identitete, rodne stereotipe i predrasude.

Kratkotrajna obuka u sklopu opšte obuke za liderke, na primer, ne može izmeniti u potpunosti dugotrajno delovanje ovih obrazaca.

Isto tako, smatrajući da birači nemaju poverenja u žene u politici, stranke, a i same kandidatkinje, biraju izbegavanje isticanja ženskog rodnog iden-

titita ili osobina i tema koje se mogu smatrati ženskim.

Zbog toga je jako važno da javnost postavi zahteve ka izmeni političkog procesa: odgovornijim i otvorenijim političkim institucijama, na primer.

Postoji disproporcija u edukativnom radu za osnaživanje žena za bavljenjem politikom „uopšte“ i onim segmentom koji bi bio usmeren na zastupanje ženskih interesa i samostalnost u kreiranju politika. Zato se događa da žene koje zauzmu mesta odlučivanja retko iskazuju prepoznavanje i interes za rodna pitanja i probleme žena.

12.1 KVOTE kao strategija

Osim mera koje su ustanovljene za pravnu jednakost žena i muškaraca u politici, uspostavljaju se i mere preferencijalnog tretmana za žene, kao što su na primer sistemi kvota (najznačajniji su sistemi izbornih kvota, ali one mogu biti i unutarpartijske, i mogu imati različite modele i vrste primene)¹.

U predstavničkim telima je očekivano povećanje učešća žena tako da ih bude najmanje 30% u predstavničkim telima na svim nivoima. Globalno usvojena strategija (uprkos i dalje postojećim otporima i polemima)

1. Više o sistemu kvota pogledati u Baćanović V., Kvote za manje zastupljeni pol u politici u Srbiji i Evropskoj Uniji, 2009. Detaljan pregled primene sistema kvota na globalnom nivou daje i Z. Mršević u „Kvote...“

kama) su kvote za manje zastupljeni pol u politici. Uvođenje kvota povezuje se sa „teorijom kritične mase“². „Dokle god se ne ustanovi definitivna veza između zastupljenosti žena u političkim institucijama i njihovog doprinosa unapređenju položaja žena, 30% članstva u političkim institucijama smatra se kritičnom masom koja omogućava ženama da ostvare značajan uticaj na politike“ (UNDP Human Development Report, 1995.³).

KVOTE KAO AFIRMATIVNA AKCIJA⁴

ARGUMENTI PROTIV KVOTA

- Politička reprezentacija se odnosi na zastupanje ideja i interesa, a ne pola, roda ili socijalnih grupa;
- Politika je pitanje sposobnosti – treba da pobjedi najbolji;
- Kvote idu protiv principa jednakih mogućnosti i jednakih šansi za sve jer favorizuju jednu grupu u odnosu na ostale;
- Kvote su diskriminatorne jer

2. Na ovu tendenciju su u svom istraživanju ukazale Pipa Noris i Džoni Lovendus. Ona se zasniva na tome da će do supstativne promene u politikama doći kada predstavljenost žena premaši 20-30% (Tripković, B., 2007:40)

3. Dostupno na http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1995_en_contents.pdf

4. Prilagođeno prema “Kvote u jugoistočnoj Evropi”, grupa autora, 2001.

je jedna grupa kandidata favorizovana na štetu bolje kvalifikovanih. Tako kvote predstavljaju diskriminaciju jer bolji muški kandidat može da izgubi da bi se ispunila kvota;

- Kvote su u konfliktu sa principom lokalne autonomije jer su ovlašćenja stranaka da same biraju svoje kandidate ograničene kvotama;
- Kvote su nedemokratske jer birači treba da imaju konačni sud o tome ko će ih predstavljati;
- Puno žena ne želi da dođe na pozicije vlasti, jer da žele njihov broj u politici bi bio veći;
- Puno žena ne želi da bude izabrano na osnovu kvote jer to budi sumnje da su izabrane zbog svog pola, a ne svog talenta;
- Kvote nisu potrebne jer muškarci i žene imaju jednak položaj u društvu;
- Kvote su simbol sovjetskog stila „prinudne“ emancipacije.

ARGUMENTI ZA KVOTE

- Skupštine treba da predstavljaju većinu građana u jednom društvu. Kako žene čine polovinu građana treba da imaju i polovinu mesta u parlamentu;
- Politička reprezentacija se ne tiče samo sposobnosti i kompetencija,

već predstavljanja ljudi;

- Politička reprezentacija je pitanje pravde. Žene imaju jednako pravo, kao građanke, za jednakom reprezentacijom. Kako bi se, sa stanovišta pravde, opravdalo to što muškarci zauzimaju u proseku 80% političkih pozicija?
- Kvote za žene nisu diskriminacija. One su kompenzacija postojećih barijera koje sprečavaju žene da zauzmu fer udeo na političkim pozicijama i sprečavaju dalje barijere i mehanizme isključivanja (strukturnu diskriminaciju);
- Kvote nisu diskriminatorne mera prema pojedinačnim muškarcima. One zapravo ograničavaju tendenciju političkih stranaka da nominuju uglavnom muškarce i teraju ih da traže kompetentne žene kandidate. Tako su mogućnosti za glasače proširene zato što postaje moguće glasati za stranke sa ženama kandidatima i nove candidate/kinje u odnosu na “oubičajene”;
- Žene su jednako kvalifikovane kao muškarci, ali njihove kvalifikacije su minimalizovane u političkom sistemu kojim dominiraju muškarci;
- Žensko iskustvo je potrebno u političkom životu i političke skupštine treba da imaju dodatni kvalitet svih resursa u društvu.

- Žene mogu najbolje predstavljati žene zato što imaju iskustvo koje muškarci nemaju koje oblikuje njihovo shvatanje i razumevanje kvaliteta politika različito od muškaraca;
- Kvote su brz metod za povećanje broja izabranih žena. Uvođenje kvota ubrzava proces i vodi do većeg broja žena u politici;
- Kvote se koriste u mnogim zemljama i nalaze se u mnogim međunarodnim konvencijama uključujući i one Ujedinjenih nacija – CEDAW i Pekinškoj platformi za akciju;
- Kvote, formalne ili neformalne se već koriste u različitim vrstama nominacija i izbora – teritorijalne, zanimanje, starost, pripadnost sindikalnoj organizaciji i slično;
- Uključivanje žena može da doprinese revitalizaciji politike i obezbeđenju veće legitimnosti demokratskim procesima;

12.2 Ženske mreže

Dakle, osim kvota, strategije su i osnaživanje žena, formiranje ženskih stranaka, koje u Srbiji nikada nije zaživelo, ali i formiranje ženskih mreža.

Međupartijski dijalog i saradnja žena je na veoma niskom nivou.

Žene međusobno saraduju na unutarpartijskom nivou ili u predizbornim procesima. Kreiranje ženskih mreža i razvijanje šire platforme za saradnju svakako je veoma značajno za poboljšanje pozicija žena u politici.

Žene u partijama uvek su „previše feministkinje“ za svoje partijske kolege, a „premalo feministkinje“ za ženske nevladine organizacije. Uostalom, činjenica je da na izborima žene ne glasaju (samo) za žene. Kako postići jednu solidarnost između žena u politici, bez obzira na partijsku pripadnost?

Početak 2000. godine nastala je bila Ženska politička mreža DOS, koja je dala istorijski doprinos kampanji za promene, ali se ugasila dve godine kasnije zbog pritiska svake pojedine partije da se partijski interesi stave ispred ženske solidarnosti. Tu je propala jedna šansa za kulturu dogovaranja i saradnje, od koje se nismo oporavili.⁵

U sazivu Narodne Skupštine Republike Srbije formirana je ženska parlamentarna mreža koja ima tri glavna cilja svog delovanja: **uticaj na zakonodavstvo; nadzor nad primenom zakona i drugih dokumenata, podsticanje obrazovanja žena i promocija solidarnosti žena**

5. Dragana Petrović, Akademija za liderke, 2011.

Ženske političke mreže jedan su od modela dobre prakse za uključivanje više žena u politiku i njihovo osnaživanje, posebno na lokalnom nivou. Reprezentacija žena bi zapravo trebalo da se manifestuje kao zalaganje žena za određene probleme i politike, povezivanje žena u parlamentima oko tih pitanja, a ne oko interesa ili naloga partija, čime bi se uspostavio širi okvir donošenja odluka. Filipsova navodi istraživanja koja su sprovedena u Norveškoj i koja su zabeležila veliki broj ovakvih ženskih inicijativa, iako uprkos tome žene u parlamentima i dalje glasaju u skladu sa odlukama svojih partija.

na svim nivoima vlasti. Sve 84 poslanice okupile su se oko ovih ciljeva. Značajna mreža koja pruža podršku ženama u politici u centralnoj i istočnoj Evropi jeste Mreža centralne i istočne Evrope za jednakost polova (CEE Network) koja ima za cilj da se pozabavi pitanjem nejednakog napretka ka ostvarivanju ravnopravnosti polova u periodu tranzicije. Ciljna grupa Mreže su organizacije civilnog društva, žene poslanice, i liderke partija iz centralne i istočne Evrope. Mreža ima za cilj da uvede rodnu perspektivu u politiku jednake zastu-

pljenosti, podrži posebne privremene mjere poput kvota, i pruži ženama mogućnost da povećaju svoje kapacitete u pogledu donošenja političkih odluka u partijama. I na kraju, ali ne manje važno, mreža promovise uključivanje rodniha pitanja u proces proširenja Evropske unije kroz zastupanje, formulisanje politika, postavljanje strategija i partnerstava. Jedan veliki uspjeh Evropske mreže za rodnu ravnopravnost je njen program „Žene u politici“ sproveden u osam pristupnih država – Estonija, Litvanija, Letonija, Mađarska, Slovenija, Republika Češka, Slovačka i Poljska – kako bi se osiguralo da žene zauzmu svoje mjesto u Evropskom parlamentu. Prosječan broj žena poslanica iz tih osam zemalja povećao se sa 14 procenata u bivšem Evropskom parlamentu na 29,5 procenata izabranih poslanica u sadašnjem Evropskom parlamentu, sa pet zemalja koje su dale svoj doprinos sa više od 30 procenata (30,3 odsto). Evropska mreža za rodnu ravnopravnost blisko saraduje sa Ekspertskom grupom Evropske komisije o ženama u političkom odlučivanju, koja je uspostavljena u junu 2008. godine. Ova visoko profilisana mreža na nivou EU pruža platformu za razmjenu dobriha praksi i uspješniha strategija za unapređenje rodniha balansa na pozicijama odlučivanja⁶.

6. http://www.europeanforum.net/gender_

U Smernicama za donosioce/teljke odluka koje je pripremila Uprava za rodnu ravnopravnost, posebno se ističe da je potrebno:

- Pripremiti mehanizme koji bi onemogućili da princip rodne ravnopravnosti bude ugrožen većinskim izbornim sistemom. U Srbiji se predlaže većinski izborni sistem na lokalnom nivou, koji bi zbog postojećih stereotipa i predrasuda bio poguban za žene. Stranke ne bi kandidovale žene zbog straha da tako neće zadobiti poverenje birača.
- Omogućiti da u javnim nastupima, uključujući predizborne aktivnosti, žene ravnopravno učestvuju u predstavljanju stranačkih programa.
- Obezbediti da se u dokumentima stranaka koristi rodno senzibilan jezik.
- Obezbediti da se u javnim nastupima predstavnica i predstavnika stranke koristi rodno senzibilan jezik.
- Ostvariti međustranačku saradnju, unutar i van zemlje, o pitanjima rodne ravnopravnosti.
- Organizovati predavanja, seminare i treninge o pitanjima rodne ravnopravnosti za stranačke funkcionere na svim, a posebno

na lokalnom nivou.

- Podsticati muškarce da se aktivnije uključe u afirmaciju principa rodne ravnopravnosti.
- Podsticati podmlatke stranaka da raspravljaju o pitanjima rodne ravnopravnosti.
- Potrebno je da političke stranke na lokalnom nivou promovišu liderke i osnažuju članice stranaka da preuzmu funkcije i rukovodeće položaje.

12.3 Forumi žena - (samo) organizovanje žena u strankama

Forum žena, kao dobrovoljne, unutarpartijske organizacije žena, su višestruko značajne za žene u strankama. Važan su pokazatelj položaja žena unutar stranaka i faktički preduslov za njihovo osnaživanje, ostvarivanje saradnje sa drugim institucijama i organizacijama, olakšavajuća okolnost pri umrežavanju žena iz političkih stranaka. U pomenutom istraživanju GTF, čije rezultate predstavlja Marijana Pajvančić (2007) navode se kriterijumi po kojima se može sagledati položaj žena u strankama na osnovu pozicije i značaja koje imaju organizacije žena (ženske mreže, forumi i sl); „O tome posebno govori: (ne)postojanje posebnog

oblika organizovanja žena u stranci, struktura članstva u ovim organizacijama, način izbora liderke koja vodi organizaciju žena, program i sadržaj rada, veza sa drugim organima stranke, budžet organizacije žena, saradnja sa NVO, sindikatima, vladinim telima za ravnopravnost polova i dr.“ (Pajvančić M., 2007:295)⁷.

Najvažnija uloga Foruma žena je da podržavaju članice stranaka na unutarstranačkim izborima, da se staraju da se primenjuju kvote, da predlažu afirmativne mere za žene i promovišu žene liderke i članice stranaka. Ništa manje važna uloga im je i da u programe stranaka ugrađuju predloge koji bi doprineli unapređenju rodne ravnopravnosti i poboljšanju položaja žena.

Važno je da postoji odredba da članice/predstavnice Foruma žena po tom osnovu ulaze u predsedništvo, glavni odbor i najuže rukovodstvo stranke, kako bi se tamo zalagale za interese žena u strankama.

Iako povećava vidljivost političke stranke i žena iz stranaka, bavljenje humanitarnim radom, na primer, nije uloga foruma žena, posebno kada se na njega ograničavaju.

Forum žena SPS u Kragujevcu je organizovan tako da na nivou mesnih

7. U istom tekstu navedeni su rezultati istraživanja o položaju organizacija žena u strankama u jugoistočnoj Evropi.

odbora obezbeđuju podršku za „svoje“ kandidatkinje u stranci. Istovremeno je ženska mreža organizovana i povezana tako da svaku stranačku akciju može da organizuje i realizuje.

Socijaldemokratska partija Hrvatske nastala 1994. godine, nakon spajanja nekoliko levičarskih partija. Na početku, žene su nailazile na otpor članova partije da uspostave ženski ogranak ili da se organizuju u okviru stranke. Međutim, do januara 1995.g, aktivistkinje su osnovale Forum žena SDP-a. Forum je postao dio unutrašnje stranačke strukture i bio je u skladu sa statutom partije koji je dopuštao ženama koje su zainteresovane za vrijednosti i rad foruma da postanu članice foruma, a da ne budu članice partije. Forum je održao niz seminara pod nazivom “Žene to mogu”, po ugledu na žene u norveškim političkim strankama. U početku, strategija je bila da se formiraju kancelarije u svakom mjestu gdje već postoji organak partije. U roku od dvije do četiri godine, gotovo 100 ogranaka formirano je širom zemlje.

Strategija izgradnje kapaciteta i povećanja zastupljenosti žena u okviru partije bili su od suštinskog značaja za Forum kako bi se uticalo na nacionalni program i sprovele politike rodne ravnopravnosti

nakon što partija formira vladu 2000. godine. Kao vodeća partija u koalicionoj vladi, SDP je u velikoj mjeri bila zaslužna za postizanje zastupljenosti od 34 odsto žena u parlamentu 2000⁸.

Program “žene to mogu” sporo-vođen je u Srbiji od 2000. godine. Takođe, stranke koje su formirale forume žena su imale mnogo više liderki nego one koje ih nisu imale (G17, DS). Isto tako, Forumi žena su ključan kanal za deleciju članica stranaka za različite obuke koje organizuju najčešće međunarodne organizacije, a koje veoma doprinose izgradnji kapaciteta stranke u celini.

Forum i žena predstavljaju ne samo prostor za podršku i unapređenej kapaciteta političarki, već i kanala saradnje sa nevladinim i međunarodnim organizacijama, sindikatima i drugim strankama, ali i vladinim i lokalnim mehanizmima za rodnu ravnopravnost.

Jedan od načina da se više žena uključi u politiku je da političarke

⁸ Karolina Leaković, Kvote u Socijaldemokratskoj Partiji Hrvatske, <http://iknowpolitics.org/en/node/3302>

koje su već pozicionirane u strankama započnu mentorski program kojim bi ohrabrile žene „početnice“ da se uključe u delovanje stranaka ili da se kandiduju.

Kontinuirana edukacija je neophodna. Ne samo ona koja uključuje političke veštine, javni nastup, argumentaciju, već i ona koja ženama približava političke i institucionalne procedure i pravila. Dobar način je da stranke same formiraju svoje centre za obuku, da se održavaju treninzi za trenere/ce i da se muškarc i uključuju u ove obuke. I kao polaznici i kao voditelji obuka. Neophodno je da obuke uključuju:

- **Značaj formiranja ženskih mreža**
- **Strateško planiranje za ženske mreže**
- **Obuku o uvođenju rodne perspektive u javne politike**
- **Osnaživanje žena za političko delovanje**
- **Javni nastup, govor i argumentaciju.**

JAVNI NASTUP

Žene socijalizacijom nisu „pripremljene“ za javni nastup. Uglavnom je očekivano da čute i da se ne mešaju u javne poslove. Zato često imaju tremu od javnog nastupa.

Društveno angažovanje obično podrazumeva i javne govore. Učestvovanje u javnim debatama važno je za dobijanje podrške većeg broja ljudi. Javni angažman ujedno znači i podršku demokratiji: žene čine polovinu stanovništva i njihov glas treba da se čuje, a mišljenje da se poštuje. Osim toga, javni govori znatno doprinose podizanju samopouzdanja. Dobre govorničke sposobnosti nikome nisu urođene. One, kao i većina drugih stvari, mogu da se nauče, a odgovarajuća obuka to olakšava. Dobre govorničke sposobnosti podrazumevaju 10% talenta i 90% napornog rada!

Niko se ne rađa sa urođenim govorničkim sposobnostima;

svi smo bar jednom u životu imali loš javni nastup, ali svi imamo nešto važno ili vredno da kažemo. Jedini način na koji možemo da unapredimo svoje veštine argumentovanja i debatanja je vežbanje i učestvovanje⁹.

MEDIJI

Ključna strategija za podizanje svijesti, ukidanje stereotipa, i promenu kulturnih stavova prema ženama u političkom životu jeste uspostavljanje partnerstva sa medijima. Mediji oblikuju percepciju javnosti o ravnopravnosti polova i učešća žena u politici. Mediji mogu podići profil rod-nih pitanja, jasno objasniti probleme koji se tiču rodne ravnopravnosti u odnosu na društvene reforme, ističući pozitivne primere ženskog liderstva, i promovišući prednosti zakonodavstva o rodnoj ravnopravnosti

9. Preuzeto iz priručnika “Žene to mogu”.

i izbalansiranijeg i reprezentativnijeg upravljanja. Mediji mogu, takođe, obezbijediti ženama platformu za promovisanje izbornih kampanja pred licem javnosti.

Medijsko zagovaranje, kao i sve druge vrste javnog zagovaranja, mora biti strateško. Morate imati jasnu sliku vaših ciljeva, do koga želite da doprete i koga želite da pokrenete na akciju i plan kako da to uradite.

Šta pokušavate da postignete?

Budite jasni oko toga ko je vaša publika u medijskom radu i šta time želite da postignete: podizanje javne svesti, uticaj na glasače, pritisak na donosioce/teljke odluka, promociju vašeg cilja...jer način na koji koristite medije će se razlikovati za svaki od ovih slučajeva.

Dizajnirajte poruku

Sav medijski rad je prenošenje poruke, po mogućstvu efikasne. Prvo, napravite poruku koja je prvenstveno namenjena vašoj publici, ne vama. Zatim ono koja vas prikazuje u najboljem svetlu, a vaše eventualne protivnike u najgorem. Koristite simbole: prepoznatljive ljude, slike, mesta koje imaju društveno značenje. I na kraju, saopštavajte svoju poruku u malim rečenicama koje se mogu seći i tako koristiti od strane novinara.

Napravite vest od vaše priče

Vaša poruka se svakodnevno takmiči sa hiljadu događaja. Morate učiniti vrednom veću, tako što će te je prikazati kao novu, humanu, kao konflikt ili je povezati sa nečim što je i ovako vest ili sa nekim važnim, a najbolje – sve zajedno! Pomoći će ako imate dobre lične odnose sa novinarima. U ovom segment istaknute političakre i političari mogu imati značajnu ulogu; njihovo prisustvo na nekom događaju an primer osigurava da će on postati vest.

Materijali za medije

Dobra medijska kampanja ima čitav niz alata i materijala: liste medija/novinara koji pokrivaju vašu temu ili oblast, saradnike za medije koje ih obaveštavaju o predstojećim događajima, napisane tekstove u vašu korist koji imaju sve činjenice i ostale informacije koje će pomoći novinarima da pripreme priču.

Naučite pravila igre: to je od ključnog značaja! Veoma je važno da žene poznaju pravila jednako dobro kao i muškarci, ali i da ta pravila budu dovoljno jasna.

Takođe, jako je važno da kada žene dođu na formalne pozicije moći, tu moć i faktički koriste.

„Pogubno za rodnu ravno-

pravnost je da se žene zadovolje brojem i prisustvom u organima. Moja prva izjava na jednom od sastanaka kad sam ušla u vladu je bila: nemojte se varati da ću ja ovde biti ikebana. Ja očekujem od žena da tu gde budu, ne budu ikebane. Koliko god su lepe i pitome i razborite, one ne smeju da budu ikebane. U tome stoji veliki problem. Da se žene zbog dugog potiskivanja, zadovolje time da samo budu na nekom mestu“.

Kada kandidujete ženu, sastavite liste kvalifikacija i iskustva, koja je najprikladnija za taj posao. Jer ni žene ni muškarci nisu rođeni za predsednike/ce nadzornih odbora, opštinskih i gradskih veća, skupština – ali i jedni i drugi mogu to da postanu!

Jedna od važnih „alatki za razbijanje stereotipa o ženama i povećanje njihove vidljivosti je „**rodno osetljiv jezik**“ odnosno korišćenje imenica u ženskom rodu:

„Isključivo koristim ženski rod, sa tvrdoglavošću. Imam dokaz koliko je to snažno sredstvo. Kad sam ušla u Skupštinu, onda sam počela da govorim narodna poslanica, potpuno neosetljiva na primedbe i komentare u vezi sa tim. I to je

ušlo u uvo vremenom, i sad svi govore narodna poslanica i nikom nije neobično. Naprotiv, sada u ovom mandatu, jedna poslanička grupa je insistirala da govorim „gospođo predsedniče“ što je nekoliko puta ponovljeno svima bilo jako smešno, i onda se vidi da je to blesavo. Najjasnije možeš da vidiš da žena ima problem sa prihvatanjem činjenice da je diskriminisana od kad je rođena, kada odbija da svoju profesiju naziva ženskim rodom (jer bolje zvuči kada je u muškom rodu). Ja na tome insistiram, znajući da to izaziva otpore, da to ljudi ne vole“.

Forumi žena takođe treba da obezbede rodnu perspektivu u programima političkih stranaka, sadržaju i temama kampanja.

Uloga žena u politici - da li treba da predstavljaju žene?

- *Uzmimo da sam ja na primer crvenokosa žena. Zašto bih želela da me predstavlja žena, zapravo crvenokosa žena? Mogu da kažem da će takva osoba koja je nalik meni zastupati moje interese.*
- *„A kako to znaš“, pitaće pažljiv čitalac*
- *„Zato što je ona u istoj poziciji kao ja i može delovati za mene.*

Ona će razumevati i osećati na isti način”, odgovaram ja

- *„Kada kažeš u istoj poziciji, da li misliš kao žena ili kao crvenokosa?”*
- *„Kao žena naravno”*
- *„Zašto kao žena, a ne kao crvenokosa?”*
- *“Zato što biti crvenokos nije politički relevantno, a biti žena jeste!”*

Žene u politici se na različite načine odnose prema svom rodnom identitetu.

Podaci prikupljeni tokom istraživanja na uzorku od 71 političarke iz regiona koje su sprovele Gallian i Clavero (2008) ilustruju odnos političarki prema rodnoj ravnopravnosti. Ispitivane političarke misle da je broj žena u politici važno pitanje i da bi trebalo da ih bude više, ali ne zbog mogućnosti da se zalažu za ženske interese. Ovo ne prepoznaju ni kao svoju ulogu u politici, i čak smatraju da bi ih to učinilo manje konkurentnim i kompetentnim za druga pitanja. S druge strane, polaze od rodno zasnovanih pretpostavki o obrascima političkog delovanja žena, kao što su tolerancija, insistiranje na koncenzusu,

demokrtičnost u donošenju odluka, i rodno zasnovanih pretpostavki o oblastima politike u kojima su žene bolje, prvenstveno socijalna zaštita, zdravstvo, obrazovanje, briga o porodici. Ovde je takođe identifikovan njihov odnos prema kvotama, kao ambivalentan i čak negativan, jer one smatraju da je potrebno osnažiti žene političarke kako bi one mogle na osnovu sopstvenih kvaliteta i sklonosti u fer i ravnopravnim uslovima da zauzmu mesta u parlamentima. One polaze od pravila demokratije kao rodno neutralnih, odnosno smatraju da su lični kvaliteti presudni za uspeh. Time se može poslati pogrešna poruka ženama uopšte - da rodne diskriminacije i barijera nema i da od individualnih sklonosti i zalaganja zavisi uspeh. Slično je i sa balansiranjem rodnih i profesionalnih uloga, što jeste prepoznato kao jedna od prepreka za žene u politici, ali se takođe može izbeći ličnim sposobnostima, čime se implicira da je to lična odgovornost svake žene. Neretko se, pa i u ovom istraživanju, kao prepreka za žene u politici navode njihove lične karakteristike, nedostatak

ambicije, odlučnosti i zainteresovanosti za politiku¹⁰.

Egalitarni feminizam stoji na stanovištu da između polova ne postoje suštinske (biološke i zadate) razlike. Žensko pitanje je ovde pitanje jednakosti polova i uklanjanja društveno konstruisanih rodni pretpostavki. U političkoj praksi to znači zalaganje za univerzalna ljudska prava¹¹, uključivanje žena u vladajuće političke tokove¹² i smanjivanje postojećih razlika među polovima u društvu. Rod se ovde vidi u negativnom kontekstu, kao „nasleđena“ prepreka za jednakost sa muškarcima. Feminizam razlike napušta borbu za jednakost jer stoji na stanovištu da su razlike između muškaraca i žena

suštinske i esencijalne. Rod se ovde vidi u pozitivnom svetlu, kao izvor ženskih vrlina požrtvovanosti, tolerancije, ljubavi, nege i majčinstva. Izjednačavanje žena sa muškarcima značilo bi gubitak vrlina „ženskosti“, koje ženu u hijerarhijskoj lestvici moralnih vrednosti smeštaju iznad muškarca. U domenu političke prakse, feminizam razlike zahteva „odvojene puteve“ za muškarce i žene, podvojenost ženskih i muških zanimanja i povlašćenu ulogu žena u domenima mira, solidarnosti, brige, ekologije i sl.

10. Odnos žena prema rodno zasnovanim predrasudama u politici može biti poricanje, koje bi odgovala strategiji političarki u regionu – pravila su jasna i uspeh zavisi od ličnih sklonosti, zatim navikavanje na rodne stereotipe i nastojanje da se unutar postavljenih okvira odgovori na rodne stereotipe i treća strategija bi bila revizija, gde se žene ne slažu sa pravilima i vrednostima koje leže u osnovi političkog delovanja i nastoje da ih svojim aktivnostima izmene (prema Suliven i Turner, 1996: 17-29).

11. Videti šire u Mršević, Zorica Ženska prava u međunarodnom pravu, Helsinški parlament građana, Udružene žene, Banja Luka 2000.

12. Vidi šire u Mršević, Zorica Ka demokratskom društvu – sistem izbornih kvota, Institut društvenih nauka, Beograd, 2007, posebno str. 218 – 231.

13. Rodna ravnopravnost na lokalnom nivou – šta možemo da uradimo?

PARTERSTVA I SAVEZNIŠTVA

Za vidljivost i promociju učešća žena u politici su, osim političkih stranaka i institucija vlasti najznačajniji (lokalni) mediji i (lokalne) nevladine organizacije. Osim toga, ključnu ulogu imaju i političarke na značajnim funkcijama u političkim stranakama ili organima vlasti. Međustranačko, unutarparlamentarno povezivanje žena, ali i povezivanje žena sa različitim nivoa vlasti daje značajan doprinos vidljivosti žena.

Ovaj odeljak sadrži preporuke i smernice za delovanje različitih aktera/ki na lokalnom nivou (institucija, organizacija, pojedinaca/ki) i to u dva pravca: na promovisanju i povećanju učešća žena u politici i na unapređenju rodne ravnopravnosti. Ovo drugo se postiže (i) uvođenjem rodne perspektive, o kojoj je već bilo reči, ali zapravo za početak znači rodnu procenu odluka i politika koje donose organi lokalne samouprave.

13.1 SKUPŠTINE opština i gradova

U skupštinama opština i gradova potrebno je zagovarati čvršće definisanje afirmativnih mera i drugih pravila i aktivnosti na povećanju broja žena među odbornicama i u izvršnoj vlasti.

Odlična praksa i u lokalnim skupštinama može biti formiranje ženskih parlamentarnih mreža, koje čine sve odbornice. Ove mreže osim što mogu učiniti odbornice vidljivijim, mogu osigurati podršku za ženske inicijative.

Lokalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost mogu sprovesti analizu rada lokalnih skupština kako bi utvrdili da li muškarci i žene u jednakoj meri poznaju pravila i procedure i koriste resurse i mogućnosti koje su im kao odbornicama/cama na raspolaganju.

U Nacionalnom akcionom planu, aktivnosti čiji su nosioci lokalne samouprave se odnose na izmenu

lokalnih akata (statuta i poslovnika lokalnih skupština) kojima bi se predvidele kvote za manje zastupljeni pol na potpredsedničkim mestima, na pozicijama izvršne vlasti, javnih preduzeća i drugih tela gde kvote nisu posebno regulisane zakonima na nacionalnom nivou.

Skupštine imenuju upravljačke strukture institucija i preduzeća čiji je osnivač lokalna samouprava. Odbornici i odbornice su dužni da prate primenu Zakona o ravnopravnosti polova i staraju se da na svim mestima i u organima odlučivanja bude najmanje 30% pripadnika/ca manje zastupljenog pola.

Važno pitanje za delovanje žena u skupštinama je da li dovoljno dobro poznaju procedure i korake u donošenju odluka: podnošenju inicijativa, odborničkim mogućnostima, resursima koji su im na raspolaganju. Potrebno je osnaživati žene da aktivnije sprovode svoju odborničku ulogu. S druge strane, potrebno je da skupštine učine dodatni napor i sve odbornike/ce upoznaju sa pravilima i procedurama na početku mandata.

Pokazatelj političke opredeljenosti za ravnopravnost je i korišćenje rodno osetljivog jezika u dokumentima lokalne samouprave i korišćenje imenica u ženskom rodu može se

regulisati skupšinskim odlukama ili čak izmenama Statuta.

Dalje su navedene neke mogućnosti za iniciranje izmena ili usvajanje dokumenata koji bi unapredili lokalne propise u pravcu garantovanja ravnopravnosti. Posebno je značajna uloga odbornica koje mogu da iniciraju ove dokumente i sprovode druge aktivnosti na promovisanju žena i njihove uloge u odlučivanju. Potrebno je da odbornice iz različitih stranaka uspostavljaaju saradnju kako bi pružile podršku jedne drugima i u okviru rada skupština, ali i u okviru političkih stranaka. Odbornicama je potrebna i podrška „spolja“, od nevladinih organizacija na lokalnom i nacionalnom nivou, eksperata i ekspertkinja u oblasti rodne ravnopravnosti, ali i drugim oblastima javnih politika. ***U Narodnoj skupštini Republike Srbije formirana je Ženska parlamentarna mreža, koja može biti model, ali i podrška umrežavanju odbornica.***

- *U skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova i Nacionalnim akcionim planom, potrebno je izmenama Statuta i poslovniku o radu lokalnih parlamenata predvideti afirmativne mere za manje zastupljeni pol na pozicijama: izvršne vlasti – u opštinskim i gradskim većima; direktore/ke,*

upravne i nadzorne odbore javnih preduzeća i ustanova, sa posebnim delovanjem na povećanju učešća žena u oblastima u kojima su podzastupljene (infrastruktura, komunalne delatnosti, sport sl.);

- *Izmenama Poslovnika o radu i izmenama Statuta potrebno je predvideti da potpredsednici/e opština i zamenici/e gradonačelnika/ca, predsednika/ce lokalnih parlamenata, zamenici direktora/ki javnih preduzeća, budu suprotnog pola od predsednika/ce i direktora/ke;*
- *Izmenama Odluka o mesnim zajednicama predvide učešće od najmanje 30% žena u savetima mesnih zajednica, kao i da utvrde obavezu izveštavanja o sastavu ovih tela, po polu;*
- *Preduzmu afirmative mere na uključivanju većeg broja žena u javne rasprave, izradu lokalnih strateških dokumenata i uključuje više žena u konsultacije na lokalnom nivou, posebno informišu i rade na podizanju kapaciteta žena sa sela, Romkinja, pripadnica nacionalnih manjina, žena sa invaliditetom i drugih višestruko marginalizovanih grupa; Lokalne samouprave bi trebalo*

da učine dodatne napore da informišu žene iz višestruko marginalizovanih grupa i uključe ih u odlučivanje;

- *Posebno važan segment je afirmacija žena iz višestruko marginalizovanih grupa (Samohranih majki, žena sa invaliditetom, žena sa sela) da se uključe u donošenje odluka: učlanjaju u političke stranke i u njima napreduju i zauzimaju odbornička mesta i mesta u izvršnoj vlasti. **Odbornice mogu imati ključnu ulogu u motivisanju i informisanju žena.***
- *Iniciraju i podržavaju usvajanje lokalnih akata koji obezbeđuju primenu principa rodne ravnopravnosti ili osiguravaju primenu međunarodnih standard: Evropske povelje za rodnu ravnopravnost, CEDAW Konvencije i preporuka Komiteta, usvajanje i finansiranje Lokalnih akcionih planova za rodnu ravnopravnost, rodno osetljivih budžetskih linija itd.*
- *Aktivno sarađuju sa ženskim organizacijama i nevladinim organizacijama koje rade na unapređenju položaja žena i predstavnice/ke ovih organizacije uključe u donošenje odluka na lokalnom nivou;*

Odbornice mogu raditi na unapređenju položaja žena i kroz delovanje lokalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost, kada su skupštinska tela. Ipak, ovo ne mora biti uslov. Najvažnije je da:

- Prođu obuku o rodnoj ravnopravnosti, ženskim pravima i uvođenju rodne perspektive;
- Definišu saveznike na lokalnom nivou, one koji mogu pružiti podršku njihovim inicijativama, ali i one koje će odbornice podržati kroz svoja ovlašćenja;
- Razmatraju kako će odluke koje su na dnevnom redu skupštine uticati na žene i muškarce;
- Traže statističke podatke o položaju žena i muškaraca i u okviru izveštaja o radu institucija;

13.2 LOKALNI mehanizmi za rodnu ravnopravnost

Lokalni mehanizmi za rodnu ravnopravnost iako definisano Zakonom o ravnopravnosti polova još uvek nisu postali u potpunosti funkcionalna radna tela. Njihov mandat, uloga,

instrumenti, procedure i propisi koji uređuju njihov rad nisu u potpunosti definisani i to sve otežava efikasno delovanje lokalnih mehanizama. Ipak, uloga ovih radnih tela je da omoguće rodnu procenu lokalnih politika, prate primenu Zakona o ravnopravnosti polova, rade na praćenju stanja i unapređenju položaja žena odnosno obezbeđuju rodno ravnopravne aktivnosti lokalne samouprave. **Za političarke je važno da se uključe u rad ovih tela ili bar sa njima saraduju kao podrška donošenju političkih odluka koje garantuju i obezbeđuju rodnu ravnopravnost.**

Lokalni mehanizmi, s druge strane, u mandatu imaju praćenje učešća žena u odličivanju i kreiranje preduslova za njihovo aktivnije učešće. Lokalni mehanizmi mogu da, sami ili u saradnji sa drugim institucijama i organizacijama:

- sprovedu rodnu analizu rada parlamenta i identifikuju aktivnosti koje je potrebno sprovoditi u cilju kreiranja preduslova za aktivnije učešće odbornica (korišćenje resursa, pristup informacijama, poznavanje procedura, uvažavanje);
- obezbede ravnomerno učešće odbornica u svim edukacijama i programima za odbornike/ce

PREPORUKE LOKALNIM MECHANIZMIMA ZA RODNU RAVNOPRAVNOST ZA PRAĆENJE UČEŠĆA ŽENA U ODLUČIVANJU NA LOKALNOM NIVOU

- Prikupljanje podataka – izrada izveštaja o rodnoj ravnopravnosti: Osim prikupljanja podataka u učešću žena na mestima odlučivanja u sistemu lokalne samouprave, u sklopu praćenja rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou, kao i izrade godišnjeg izveštaja i plana mera, potrebno je prikupljati širi skup podataka od onih koji se tiču žena na izbornim i imenovanim pozicijama:
 1. procentualnu zastupljenost žena u članstvu lokalnih odbora političkih partija i vodećim organima lokalnih odbora stranaka, na godišnjem nivou;
 2. zastupljenost žena u članstvu i rukovodstvu organizacija civilnog društva i udruženja, posebno onih koja dobijaju podršku iz budžeta lokalne samouprave, na godišnjem nivou;
 3. zastupljenost žena iz višestruko marginalizovanih grupa na svim pozicijama u sistemu lokalne samouprave (uključujući i odbornice, članice veća, rukovodstvu javnih preduzeća i slično), ali i u političkim i drugim organizacijama, na godišnjem nivou;
- 4. učešće žena u radnim telima (stalnim, privremenim, zaduženim za izradu strateških dokumenata i politika), učešće žena u javnim raspravama i konsultacijama koje organizuje i sprovodi lokalna samouprava;
- 5. učešće žena u međunarodnim i nacionalnim delegacijama lokalne samouprave;
 - *U cilju unapređenja delovanja lokalnog mehanizma i uključivanja što šireg broja aktera/ki na lokalnom nivou redovno objavljujte statističke podatke i godišnje izveštaje o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou sa sajtu lokalne samouprave i u drugim lokalnim glasilima;*
 - *Obezbedite da donosioci/teljke odluka budu upoznati sa podacima o učešću žena, imajući u vidu da je ovo posebno značajno za razumevanje potrebe za intervencijama u ovoj oblasti;*
 - *Podstičite saradnju sa lokalnim ženskim grupama i organizacijama i uključite njihove komentare i izveštaje u izveštaj o ravnopravnosti polova u vašoj opštini/gradu;*
 - *Informišite lokalne odbore političkih stranaka o obavezama po*

Članu 35. Zakona o ravnopravnosti polova i pratite izradu i implementaciju njihovih planove za otklanjanje neravnopravnosti;

13.3 LOKALNE samouprave

Za uvođenje principa rodne ravnopravnosti generalno, pa i za povećanje učešća žena u odlučivanju značajnu ulogu imaju zaposleni/e u lokalnoj administraciji – upravi. Pod tim se ovde podrazumeva i izvršna vlast i oni/e koje rade na sprovođenju odluka.

Lokalna samouprava u sklopu svojih nadležnosti može da radi na unapređenju usluga koje bi olakšale ženama učešće u javnom životu: produženo vreme vrtića, neformalne igraonice u kojima deca mogu boraviti samo nekoliko sati itd. Ohrabrivati muškarce da preuzimaju svoja prava vezana za porodijsko bolovanje, brigu o deci i ostalim članovima porodice, kampaњama i finansijskom nadoknadom za porodice u kojima je to slučaj.

Važan preduslov je uključivanje predstavnika/ca izvršne vlasti u edukativne programe kako bi se, u prvom redu senzibilisali/e za pitanja rodne ravnopravnosti.

Uključiti zaposlene u javnoj upravi u edukativne i trening programe o rodnoj ravnopravnosti.

13.4 UDRUŽENJA GRAĐANA I ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA

...koje se bave unapređenjem položaja žena i drugih grupa su najznačajniji partner lokalnih političarki. Prvenstveno zato što povećavaju dostupnost znanja i informacija, ekspertsku podršku, ali i sopstvene kapacitete za javno delovanje u lokalnoj zajednici. Nacionalne i međunarodne organizacije, ali i lokalne kakva je DamaD u Novom Pazaru sprovode različite programe osnaživanja političarki: Akademija za liderke (NDI), Godišnji seminar (BFPE), svojevrstno program “Žene to mogu” itd. Na ovaj način osnažuju žene u politici: povećava se njihovo samopouzdanje u političkom delovanju, razmenjuju kontakti, povećavaju znanja koje ih čine konkurentnijim i u političkoj stranci i generalno.

Saradnja političarki i nevladinih organizacija, posebno ženskih, je značajna i zbog informisanja o položaju žena, posebno žena iz marginalizovanih grupa i predloga za aktivnosti i politike koje će poboljšati položaj žena. Često nevladine organizacije imaju inicijative za koje postoji podrška građana/ki, ali im je potrebna i politička podrška „iznutra“.

Takođe nevladine organizacije mogu,

zajedno sa političarkama, da rade na kampanjama za uključivanje žena u odlučivanje, posebno na nivou mešnih zajednica, na primer.

I mediji i civilno društvo su posebno značajni u procesima javnog zagovaranja za odluke koje će osigurati učešće žena u odlučivanju ali i one koje će doprinosti poboljšanju položaja žena.

13.5 POLITIČKE STRANKE

...kao najvažnije organizacije političkog delovanja, često spominjane i kao „čuvari kapija“, političke stranke imaju najznačajniju ulogu i najveće mogućnosti za povećanje učešća žena u politici: i formalno i faktički.

U zapadnim zemljama, a poslednjih godina i u Srbiji, pokazalo se da je pitanje rodne ravnopravnosti i položaja žena postalo konkurentno. One stranke koje imaju više žena u svojim redovima, koji više pažnje posvećuju položaju žena i obraćaju se ženama kao ciljnoj grupi su bolje kotirane, ali takođe i pokazuju da slede demokratske i evropske vrednosti. Najčešće sa ovom praksom počinju male stranke, pa ih veće prate, kako ne bi bile „lošije od drugih“.

Pritisak javnosti, ali i institucija na političke stranke je ovde najznačajniji, iako nema zakona koji ih obave-

zuje, kao dobrovoljna udruženja.

Političke stranke su te koje biraju kandidate i kandidatkinje pre nego što građani/ke dobiju priliku za to na izborima. Ovo najčešće zavisi od pozicije unutar same stranke. Ne dešava se retko da žene, kao i omladina, najviše rade u predizbornim kampanjama, a najmanje dobiju nakon izbora i u stranci i van nje. Za političke stranke „iznutra“ je dobro da formiraju jasna pravila napredovanja i odlučivanja unutar stranke jer to doprinosi istinskoj demokratičnosti, koja donosi najveću dobit dugoročno gledano i omogućava da se dođe do najboljih rešenja, ali i najboljih ljudi.

O poziciji žena u strankama i pokazateljima rodne ravnopravnosti u stranačkom delovanju je već bilo reči u prethodnim poglavljima. Osim kreiranja unutrašnjih pravila koje će omogućiti najmanje 30% žena u najvažnijim stranačkim organima, kao i najmanje 30% žena kandidatkinja, veoma je važno da stranke obezbede jednaku dostupnost položaja i funkcija ženama prilikom raspodele mandata na izvršnim pozicijama. Najznačajnije je da stranke omoguće svojim članicama kontinuiranu edukaciju i iskustvo u stranci i van nje, kako bi bile u jednakoj meri konkurentne kao njihove muške kolege. **Usvojite interna pravila koja će osigurati primenu ovih principa.**

Važno je takođe da političke stranke omoguće jednaku vidljivost ženskih i muških kandidata u kampanjama jer time i promovišu svoje kandidatkinje i jačaju poverenje javnosti u žene u politici. Takođe je značajno da stranke u kampanjama pokreću teme iz svakodnevnog života, obraćaju se ženama, pitaju ih za mišljenje i ponude adekvatna rešenja. Žene su i dalje pasivnije kada je u pitanju glasanje, što znači da mogu biti najveći rezervoar neopredeljenih odnosno upravo one koje mogu postati glasačice vaše stranke.

Pratite u kolikoj meri žene učestvuju u radu vaše stranke i posmatrajte da li postoje neke prepreke sa kojima se suočavaju. Nastojte da predloge politika koje kreirate, vaših programa i latformi sagledate iz rodnog ugla: konsultujte članice vaše stranke, nevladine organizacije, eksperte i ekspertkinje.

Važno je omogućiti funkcionisanje ženske mreže i/ili foruma žena unutar stranke i internim pravilima oigurati da se mišljenje ove organizacije uzme u obzir prilikom donošenja stranačkih odluka i dokumenata.

Branite članice svojih stranaka od diskriminacije, uvek reagujte na kršenja ženskih i ljudskih prava, glasno se usprotivite nepravdi i skrenite pažnju javnosti na neravnopravnosti.

Nastojte da razbijate stereotipe o političkim stranakama kao (muškim) interesnim grupama koje obmanjuju građane i građanke.

PREPORUKE ZA DALJE PRAĆENJE I OSNAŽIVANJE ŽENA ZA UČEŠĆE U ODLUČIVANJU NA LOKALNOM NIVOU

- U cilju uvođenja sistematskog praćenja i izveštavanja prikupiti podatke za sve lokalne samouprave na teritoriji Republike Srbije;
- Osnaživati lokalne liderke i podsticati umrežavanje žena izabranih predstavnica sa lokalnog nivoa;
- Istražiti promene u lokalnim politikama usled povećanja učešća žena u procesima donošenja odluka;
- Osnaživati žene na nivou lokalnih zajednica da se uključe u odlučivanje na nivou mesnih zajednica;
- U saradnji sa lokalnim samoupravama i Stalnom konferencijom gradova i opština raditi na jačanju političke volje među donosiocima/teljicama odluka na lokalnom nivou i u političkim partijama;
- Sprovesti istraživanje o ključ-

nim preprekama za veće učešće žena u odlučivanju na lokalnom nivou;

- Sačiniti vodič za lokalne samouprave sa predloženim merama i aktivnostima za uključivanje žena u odlučivanje na lokalnom nivou;

NOSIOCI AKTIVNOSTI:

Preporučene izmene akata na lokalnom nivou u cilju uspostavljanja sistema praćenja učešća žena na mestima odlučivanja¹:

- U odluke o osnivanju javnih preduzeća i drugih službi, uvesti obavezu javnih preduzeća i drugih službi o blagovremenom dostavljanju podataka o zastupljenosti žena i muškaraca na rukovodećim pozicijama lokalnom telu za ravnopravnost polova;
- U odluku o mesnim zajednicama uvesti obavezu mesnih zajednica da lokalnom mehanizmu nakon izbora za članove/ce saveta mesnih zajednica dostave lokalnom telu za ravnopravnost polova

1. Uspostavljanje sistema prikupljanja, obrade i analize podataka u svim oblastima na nivou lokalne samouprave – uspostavljanja sistema rodno segregirane statistike, može se regulisati posebnom Odlukom na lokalnom nivou, a koja će propisati sistem usklađen sa metodologijom koja se primenjuje na nacionalnom nivou i koju primeњуje Republički zavod za statistiku.

polnu strukturu saveta, kao i sve eventualne izmene u periodu između održavanja izbora;

Ovo upućuje na potrebu da se rodna ravnopravnost tematizuje kao legitimna oblast politike, odnosno da se rodna perspektiva uvede u sve druge oblasti politike na svim nivoima.

Uočeni su specifični, rodno uslovljeni, problemi ulaska žena u politiku, koji se posebno intenziviraju prilikom njihovog napredovanja i kandidovanja na javne funkcije. Oni se sastoje u tome da žene teško usvajaju dominantne modele političkog ponašanja, oblikovane u patrijarhalnoj i autoritarnoj političkoj kulturi. Ovaj nalaz govori u prilog tome da je osnaživanje političarki nemoguće u potpunosti ostvariti bez izmene šireg društvenog konteksta, odnosno bez izmene i demokratizacije same političke kulture. Istaknute političarke bi mogle biti promoterke takvih društveno-političkih promena.

Povećanje učešća žena u politici ne znači samo njihovu brojčanu zastupljenost nego aktivno učešće koje će omogućiti da se čuje ženski glas u politikama. Taj glas ne mora nužno ohrabrivati druge, ali će se na taj način ipak žensko iskustvo naći u procesu donošenja odluka. S druge strane, pretpostavka je i nada, da će žene na mestima odlučivanja zago-

varati za rodno osetljive politike. Šta to znači?

Rodno osetljive politike su one koje na jednak način odgovaraju na potrebe žena i muškaraca odnosno prepoznaju potrebe žena i nastoje na njih da odgovore. Takođe, to znači da se pri prelaganju određene strategije, pripremi budžeta i planiranju ulaganja u infrastrukturu vodi računa o tome da li će od toga imati koristi i žene i muškarci odnosno kakve će posledice biti na žene, a kakve na muškarce.

Preduslovi rodno osetljivih politika su svakako podaci razvrstani po polu koji će nam dokazati i pokazati da li postoje i u čemu se ogledaju razlike u položaju žena i muškaraca u određenoj oblasti. Na primer da su žene češće nezaposlene, ali takođe neaktivnije od muškaraca (manja stopa aktivnosti i zaposlenosti žena). Ova pravilnost nas usmerava ka tome da je neaktivnost uslovljena položajem žena u društvu. Rodno osetljive politike od nas zahtevaju da dublje istražimo uzorke problema, kako bi smo aktivnostima (koje se finansiraju iz budžeta) nudili što efikasnija rešenja. Zato rodno osetljive politike predstavljaju zahteve za izmenom načina na koji funkcionišu institucije.

14. Uvođenje rodne perspektive u lokalne politike

Jedan od ciljeva povećanja učesća žena u politici je da se obezbedi da javne odluke koje se tiču svih uključe i potrebe i intere polovine stanovništva. Ne samo formalno, kroz uključivanje žena u politiku, već, kako je ranije naglašeno i kroz otvaranje politike za nove teme, nova pravila i nova institucionalna rešenja.

Šta je uvođenje rodne perspektive?

Uvođenje rodne perspektive je promišljanje o tome kako politike utiču na žene i muškarce i koliko su im usluge i javna dobra dostupna; posebno ona koje finansira lokalna samouprava. Rodna perspektiva u politikama znači aktivnosti, uslove i kriterijume, koji osiguravaju da će žene u zajednici, ukoliko to žele, moći da koriste sve programe lokalne samouprave.

Rodna perspektiva takođe znači i neutralisanje rodno uslovljenih razlika. Na primer žene se zbog rodnih stereotipa odriču imovine, samim tim retko imaju imovinu na svom imenu, posebno na selu. Vlasništvo nad zemljom je uslov za registraciju po-

ljoprivede proizvodnje, a ovo opet uslov za korišćenje subvencija za poljoprivredu.

Ili činjenica da žene ređe imaju vozačku dozvolu ili pristup porodičnom automobilu uslovljava da im je potrebniji javni prevoz.

Za uvođenje rodne perspektive postoje različiti pristupi, ali svaki podrazumeva analizu stanja i analizu postojećih rešenja i resursa iz rodnog ugla. Rodnu analizu možete sprovođiti u političkoj stranci (delovanje stranke, stranačke politike i programi), lokalnoj skupštini, u saradnji sa telom za rodnu ravnopravnost; na pozicijama izvršne vlasti ili na čelu institucijama, u okviru oblasti kojima se bavite.

Rodna analiza uvek podrazumeva: koliko su muškarci i žene zastupljeni u određenoj instituciji, organizaciji, grupi?; koliko resursa dobijaju žene i muškarci (novca, položaja, vremena, informacija...); šta je problem i šta je rešenje.

Rešenje treba da omogući:

1. Ravnopravnost ili
2. Poboljšanje položaja žena ako su u nepovoljnijem položaju.

15. Analiza politike

Koji su koraci - alat i metodologija?

Najvažniji resursa za uvođenje rodne perspektive su podaci razvrstani po polu, kako bi ste mogli da vidite šta je problem, argumentujete problem, ali i dalje istražujete potrebe žena i muškaraca, devojčica i dečaka.

Uspostavljeni su lokalni instituci-onalni mehanizmi čiji je mandat da obezbeđuju rodnu procenu politika/ odluka koje usvaja lokalna skupština (iako mogu biti formirani i pri veću) Mehanizmi su predviđeni Zakonom o ravnopravnosti polova, u članu 39. i od 2002 se formiraju u Srbiji, na lokalnom, ali i drugim nivoima. Ipak, nisu dovoljno efikasni. Razlozi za to leže u nedovoljnoj prepoznatljivosti rodne ravnopravnosti, neaktivnosti mehanizama i njihovoj nevidljivosti u sistemu lokalne samouprave. Odluke im se često ni ne dostavljaju na mišljenja, a proceduralni deo njihovog rada nije definisan dovoljno čvrsto.

Debate ili zahtevi u vezi sa javnim politikama uvek imaju dva pitanja: Šta je problem i šta je rešenje?

KORAK 1. Definišite problem veoma jednostavno (na primer: najveći problem žena je nezaposlenost), a zatim dodajte detalje; pitajte se o uzrocima i posledicama. Da li je više žena nezaposleno sada nego ranije, ako da, šta je tome uzrok: slabljenje ekonomije, smanjenje subvencija poslodavcima, visoki porezi... A šta su posledice? Kakve posledice nezaposlenost žena ima na ekonomiju porodice? Kakve posledice ima na zdravstvene ili obrazovne mogućnosti dece?

KORAK 2. Informišite se i prikupite podatke o temi: da li je to dugorični trend, kakav su rešenja i politike do sada bila primenjena, šta je lokalna samouprava do sada radila? Prikupite statističke podatke: koliko ima nezaposlenih žena, koje stručne spreme, koliko dugo čekaju na posao? Šta je rešenje koje se predlaže?

KORAK 3. Razvite listu mogućih rešenja-alternativa: rešenja koja mogu doći sa različitih strana. Koja su rešenja primenjena u drugim opštinama/gradovima; kako je vaš grad rešavao slične probleme? U slučaju siromaštva na primer, rešenja mogu biti povećanje minimalne zarade, poreske olakšice za one koji zapošljavaju najsiromašnije (ili žene na primer...).

KORAK 4. Izaberite rešenje: Koje će najdelotvornije rešiti problem; koliko svaki od predloga košta – koji su troškovi; da li će rešiti i neke druge probleme ili ih uzrokovati; da li je ostvarivo, kako ćemo meriti rezultate?

16. Koja je uloga političara/ki?

Odbornice imaju ključnu ulogu u nadzoru nad primenom Zakona o ravnopravnosti polova i zabrane diskriminacije. One imaju pravo i obavezu da od lokalnih institucija traže rodno osetljive izveštaje o radu; podatke o broju slučajeva rodno zasnovane diskriminacije; rodno osetljive podatke u izveštaju u izvršenju budžeta.

Odbornice takođe imaju mogućnost da budu predlagačice određenih odluka odnosno glas civilnog sektora i udruženja žena, građana i građanki, ali i kanal komunikacije lokalnog mehanizma sa lokalnom skupštinom. Takođe, ukoliko u skupštini funkcionira odbor za rodnu ravnopravnost mora biti sačinjen od najmanje 50% odbornika/ca. Mogu da se uključe, ali i motivišu svoje stranačke kolegice, ali i kolege da se uključe u rad ovih odbora.

Preko sekretara/ki odborničkih grupa ili samo po osnovu funkcije, odbornice/i dobijaju material za pripremu skuštinskih sednica i predloge svih odluka koje će se na sednicama usvajati. Ovo može biti način za prevazilaženje nevidljivosti lokalnog mehanizma, čija je posledica da ne dobijaju predloge odluka na mišljenje. Naravno, poslovnikom o radu je moguće predvideti i da odbori dobijaju sav material, iz kog će, u skladu sa definisanim prioritetima izabrati one kojima u tom trenutku žele da se bave.

Odbornice mogu da promovišu temu rodne ravnopravnosti u svojim skuštinskim, ali i medijskim i drugim javnim nastupima. Da organizuju sastanke sa ženama na selu, ženskim nevladinim organizacijama, zaposlenima u lokalnim institucijama.

Odbornice treba da zagovaraju i/ili podrže usvajanje lokalnih akcionih planova i drugih strateških dokumenata za unapređenje rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou. Imajući u vidu da su neke opštine (i grad Novi Pazar) u Srbiji potpisnice Evropske Povelje, političari, posebno političarke imaju priliku umreževanja na regionalnom, evropskom nivou.

Ipak, ključna uloga političarki i političara je da jasno pošalju poruku i opredeljenje da je rodna ravnopravnost razvojno pitanje, preduslov prikupljanja Evropskoj uniji, vrednosno pitanje i pitanje poštovanja ljudskih prava. Ako postoji politička odluka, posebno na najvišem nivou (skupštine) njeno sprovođenje je izvesno.

Za kraj...

Iako ne bi rekli da ste feministi ili feministkinje, posebno političarke, ne zaburate zaboraviti da su se i žene i muškarci borili za pravdu, jednakost, slobodu. Žene su, neke sa muškim saveznicima, stotinama godina unazad čak i bukvalno davale svoje živote za žensko pravo na obrazovanje, pravo glasa i druga prava koja danas uživamo. One su te kojima treba da budemo zahvalne što danas uopšte možemo da se bavimo politikom, da glasamo, da biramo i budemo birane. Dugujemo jednaka, ali i veća prava i slobode devojkama i dečacima koji dolaze.